

## KENTLEŞMENİN ALEVİ KADINLARIN İNANÇ PRATİKLERİ VE ALEVİ KADINLARIN DEĞİŞİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

*The Effects of Urbanization on Alevi Women's Religious Practices and Their Socio-Cultural Transformation*

**Die Auswirkungen der Urbanisierung auf die religiöse Praxis alevitischer  
Frauen und den Wandel ihrer Rolle**

Bülent KILIÇASLAN\*

ÖZ

Bu çalışma, tarih boyunca yaşanan sosyal ve siyasal olayların Aleviliği değiştirdiği gibi, Alevilikteki kadın erkek eşitliği söylemini de dönüştürdüğü kabulü üzerine kuruludur. Aleviler tarihsel olarak yaşanan tüm olgulardan ve olaylardan etkilenecek yüzyıllar boyunca inançlarını şekillendirmişlerdir. Ancak modernleşme, göç ve kentleşme ile 1960'lı yıllardan itibaren Alevilerin sosyal, kültürel ve aile yaşamı köklü değişimlere ve etkilere maruz kalmıştır. Alevi inancında ve sosyal yaşamında yüzlerce yıl boyunca belirlenen toplumsal roller, erkeğin ve kadının konumunu değişime uğratarak bu rollerin yeniden belirleneceği bir sürece girmiştir. Bu çalışma, diğer tüm alanlarda olduğu gibi, Alevi kadınların statülerinin de yeniden belirlendiği ve şekillendiği kabulü üzerine kuruludur. Yaşamın her alanında erkeklerle birlikte yer alan Alevi kadınların, diğer inançlardaki kadınlara göre farklı bir konumda olduğu ve kendilerine özel bir önem atfedildiği fıkri toplumda yaygın biçimde kabul görmüştür. Alevilik inancının şekillenmesinde ve tarihsel gelişiminde, peygamber soyuna ve bu soyun devamını sağlayan Hz. Muhammed'in kızı Fatma'ya özel bir değer atfedilmiş, bu bağlamda kadına önemli bir konum verilmiştir.

---

\* Doktora Öğrencisi, İstanbul Beykent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, bulentkilicaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5250-189X.

Peygamberin kızı Fatma ve Hz. Ali'nin çocukları ehlibeyit olarak peygamber tarafından ifade edilen inancın üzerine Alevilik soy bağı tarihsel olarak kimlik oluşturmuştur.

Kadın, kimliğinde annelik vasfı ile yüceltilerek öne çıkarılmıştır. Tarihsel olarak görüleceği üzere kadının nesli sürdürme, aile bakımı, çocuk bakımı, iş gören özellikleri ile annelik vasfına kutsiyet atfetme olgusu her toplulukta görüldüğü gibi Alevilikte de öne çıkmıştır. Alevilik inanç ve kimlik oluşumunda kadına atfedilen bu özelliklerle birlikte kadının cemlerde, on iki hizmet ve semahta yer alması; kadını Alevi ritüelleriyle de görünür kılmıştır. Modernleşme ve kentleşme serüveni ile kıra dair olan tüm kurumlar değişim ve yenilenme sürecine girmiştir. Kır yaşamında aile, köy, oba, sülale ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde yüzlerce yıl dışa kapalı bir yaşam süren Aleviler, kentleşme süreciyle birlikte dışa açılmış; farklı topluluklar ve inançlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Kapalı olarak kendi hukuk sistemiyle sosyal, ekonomik ve gündelik yaşamı cem erkânında düzenleyen Aleviler, modern devletin yasalarına tabi olmak zorunda kalmışlardır. Alevi kadınlar ötekiler ile karşılaşmış, yaşamın her alanında etkileşim halinde olmuştur. Diğer yandan Alevi kadınların kırsal kesimlerde yer alan cem ritüelindeki görevleri ve cemdeki konumu dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda Alevi kadınlarının bu değişim sürecinde Alevi inancı içindeki varlığı ve kimliğinin ne kadar etkilendiği modernleşme, göç ve kentleşme kapsamında bu çalışmada ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kadın, Kentleşme, Alevilik, Kimlik, Değişim, Modernleşme.

## ABSTRACT

This study is based on the premise that, just as historical social and political events have transformed Alevism itself, they have also reshaped the discourse on gender equality within Alevi belief. Throughout history, Alevis have shaped their faith by being influenced by various socio-political phenomena. However, since the 1960s, processes such as modernization, migration, and urbanization have led to profound changes and transformations in the social, cultural, and familial life of Alevi communities. The social roles that had been defined for centuries within Alevi belief and daily life, particularly concerning the positions of men and women, have entered a process of reevaluation and redefinition.

This study is founded on the recognition that, as in other domains of life, the status of Alevi women has also been reshaped and renegotiated. The widespread belief in society is that Alevi women, who traditionally participate in all aspects of life alongside men, hold a distinct and privileged position compared to women in other religious traditions. In the shaping and historical development of Alevi belief, special reverence has been given to the Prophet's lineage, particularly to his daughter Fatima, who ensured its continuation. Within this framework, women have been assigned a prominent and sacred role. The identity of Alevism has historically formed around this lineage, which includes Fatima and the children of Ali, who are referred to as the Ahl al-Bayt by the Prophet.

Women have been elevated in identity through the sacred role of motherhood. As seen in many societies, the sanctification of women based on their roles in reproduction, family, child care, and labor has also prominently emerged within Alevism. In addition to these qualities, women's participation in religious rituals such as cem ceremonies, the twelve services (on iki hizmet), and semah has made them visible figures within the spiritual practices of Alevism.

With the advent of modernization and urbanization, all rural institutions have undergone a process of transformation and renewal. Alevis, who for centuries lived in isolated rural communities structured by family, village, tribal (oba), lineage (sülale), and kinship ties, have become more open to the outside world due to urbanization, encountering different communities and belief systems. While Alevis traditionally regulated their social, economic, and daily lives through their own customary legal order embedded in cem rituals, they have had to adapt to the legal system of the modern nation-state.

Alevi women have encountered “the other” and experienced interactions across all spheres of life. At the same time, the roles and positions of Alevi women within rural cem rituals have undergone considerable transformation. In this context, this study seeks to examine how the identity and presence of Alevi women within the Alevi belief system have been affected by the broader processes of modernization, migration, and urbanization.

**Keywords:** Women, Urbanization, Alevism, Identity, Change, Modernization.

## ZUSAMMENFASSUNG

Diese Studie geht davon aus, dass gesellschaftliche und politische Ereignisse im Laufe der Geschichte sowohl das Alevitentum als auch das in ihm verankerte Ideal der Geschlechtergleichstellung beeinflusst haben. Aleviten haben ihre Glaubenspraktiken über Jahrhunderte hinweg unter dem Einfluss historischer Ereignisse und gesellschaftlicher Entwicklungen geformt. Ab den 1960er-Jahren führten Modernisierung, Migration und Urbanisierung zu tiefgreifenden Veränderungen im sozialen, kulturellen und familiären Leben der Aleviten. Die über Jahrhunderte hinweg festgelegten sozialen Rollen innerhalb des alevitischen Glaubens und Lebens begannen sich zu wandeln; die jeweilige Stellung von Männern und Frauen unterlag einem Prozess der Neudefinition. Diese Studie geht davon aus, dass – wie in vielen anderen Bereichen – auch der Status alevitischer Frauen im Zuge dieses Wandels neu definiert wurde. In der alevitischen Gemeinschaft besteht weitgehende Einigkeit darüber, dass Frauen, die in allen Lebensbereichen an der Seite von Männern stehen, im Vergleich zu Frauen anderer Glaubensgemeinschaften eine besondere Stellung einnehmen. In der Glaubensbildung und historischen Entwicklung des Alevitentums wird der Nachkommenschaft des Propheten, insbesondere seiner Tochter Fatma, die die Linie fortsetzte, eine herausragende Bedeutung beigemessen. Entsprechend wurde der Frau eine zentrale Rolle eingeräumt. Historisch hat sich die Identität des Alevitentums auf Grundlage eines Glaubens an die direkte Abstammung herausgebildet, wonach die Tochter des Propheten, Fatma, und die Kinder des Propheten Ali zur Familie des Propheten (Ahl al-Bayt) gehören.

Innerhalb der Identität der Frauen wird vor allem ihre Mutterrolle hervorgehoben und idealisiert. Wie in sämtlichen Kulturen im Laufe der Geschichte werden Frauen im Alevitentum ebenfalls aufgrund ihrer Mutterrolle geheiligt und für ihre Fähigkeit zur Fortpflanzung und ihre Qualitäten hinsichtlich der Pflege und Fürsorge von Kind und Familie verehrt. Durch die Übernahme bestimmter Rollen in Cem-Zeremonien, den zwölf Diensten und der Teilnahme am Semah nehmen Frauen aktiv an den Ritualen der Gemeinde teil. Modernisierung und Urbanisierung brachten einen Wandel in Bezug auf sämtliche Institutionen, die sich in ländlichen Regionen herausgebildet hatten. Hier hatten alevitische Gemeinschaften über Jahrhunderte hinweg ein von der Außenwelt relativ abgegrenztes Leben im Kontext von Familie, Dorf, Clan, Sippe und Verwandtschaft geführt. Der Urbanisierungsprozess sorgte für eine Öffnung nach außen und einen größeren Kontakt mit anderen Glaubensrichtungen und Gemeinschaften. Während Aleviten in der Vergangenheit ihr soziales, wirtschaftliches und alltägliches Leben gemäß ihren eigenen rechtlichen Normen im Rahmen der Cem-Zeremonien organisierten,

waren sie nun gezwungen, sich den Gesetzen des modernen Staates zu unterwerfen. Alevitische Frauen traten in Kontakt mit „den Anderen“ und standen im Austausch in sämtlichen Lebensbereichen. Gleichzeitig veränderte sich auch die Rolle der Frauen innerhalb der Cem-Rituale im ländlichen Raum. In diesem Zusammenhang untersucht diese Studie, inwieweit sich die Rolle alevitischer Frauen im alevitischen Glauben unter dem Einfluss von Modernisierung, Migration und Urbanisierung gewandelt hat.

**Schlüsselwörter:** Frauen, Urbanisierung, Alevitentum, Identität, Wandel, Modernisierung.

## Giriş

Kimlik en basit tanımıyla kişilerin, toplulukların, grupların nereye, hangi gruba, topluluğa ait olduğunu ifade eden tanıtıcı ve aidiyeti belirtici bir kavramdır (Güvenç, 2016: 3-5). Toplumsal aidiyetler belirtilirken katmanlı bir özellik gösterebilir. Ulusunu, etnik kimliğini, sınıf aidiyetini, siyasi tarafını, mesleki konumunu belirten kimlikler olabilir. Diğer bir kimlik ise inanç kimliği ifade eden Alevi, Sünni, gibi kavramlar kullanılabilir. Kimlik “biz” ve “ötekini” kim olduğu, varlığıyla neyi ifade ettiğiyle şekillenir (Uçar, 2024: 223). Alevilik için felsefe, yaşam biçimi, kültür gibi birçok tanımlamalar yapılmasına rağmen Alevilik kavramının içinde mevcut kurumlarıyla inanç kimliğini temsil ettiği ifade edilebilir (Yaman, 2022: 42). Kimliği oluşturan tarihsel süreçler vardır. Aleviliğin şekillenmesi, kimlik haline gelmesi aynı zamanda belli başlı siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik kurumların işleyişi ile olmuştur. Bu işleyişe Alevi topluluklarının inanç biçimlerinin toplumda sayısal olarak çoğunlukta olan inanç tarafından dışlanması da etkili olmuştur. Aleviler varlıklarını sürdürmek için içe kapalı bir toplum yapısıyla belli kurumlar ve sistemler oluşturmuşlardır. Topluluk içi evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Toplumda gizliliği ve sır kavramını merkeze alarak toplumu bir arada tutabilecek kurumlar oluşturmuşlardır. Alevi olmayan biri ile evliliği sıkı kurallara bağlamışlardır. Bu kurallara uymayanları düşkün ilan edip toplumda dışlanacak kadar katı kurallar uygulamışlardır. Bu kurumların işleyişini anlatan yazılı kaynaklarını gizlilik içerisinde korumuşlardır. Aleviliğin kuşaklar boyu aktarılmasını sağlayan kurumlar ve bu kurumlar arasında belli kural ve hiyerarşiler oluşturmuşlardır.

Alevilik, ocak kurumuyla belli başlı tekke, zaviyeler ve dergâhlar etrafında şekillenmiştir. Alevilik inancı ana ocaklar ve baş ocaklar sisteminin işleyişiyle düzenlemiş ve yüzyıllarca sürdürülmüştür. Mevcut “ana ocaklar” etrafında şekillenenlere “alt ocaklar ya da baş ocaklar” denilmiş, inanç sistemi bu işleyiş ile şekillenmiştir. Bu dergâhlarda yer alan meydan odası, meydan evi, kırklar meclisi gibi bölümler ocaklarda cem erkânları gerçekleştirilmiş, bu dergâhların olmadığı yerleşimlerde dedenin uygun gördüğü bir talibin evinde cem gerçekleştirilmiştir (Üçer, 2018: 71). Aleviler kır yaşamında siyasal ve sosyal koşullardan dolayı kapalı toplum halinde yaşamışlardır. Toplumun çoğunluğunun dini olarak kabul edilen hâkim İslam anlayışı açısından uygunsuz pratiklere sahip kabul edilmiştir. Bu dışlanmayı yaşayan Alevi toplulukların geleneklerine ve kimliklerine dair bilgileri elde etmek zor olmuştur. Alevi toplulukları bu bağlamda inanç ve gelenekleri konusunda kendilerinden olmayanlara bilgilerini açıklamada tabu oluşturmuşlardır. Aleviler açısından kutsal metin olan “Buyruk”

(Vaktidolu, 1993,2023; Yaman, 2013; Bozkurt, 2018Yıldırım, 2022; Küpeli, 2017) Alevi inancının temsil makamı olan dedeler tarafından muhafaza edilmiştir (Yaman, 2011: 29).

Aleviliğin inanç olarak tam anlamıyla üstünde uzlaşmış bir tanıma kavuştuğu da söylenemez. Bunun nedenlerinden biri de Aleviliğin sözlü gelenek olarak sürdürüldüğü fikrinin yaygınlığıdır. Bu fikir hem akademide hem entelektüel ve kültürel çevrelerde hem de gündelik yaşamda toplumsal alanda sürekli tekrar edilmiştir (Karakaya, 2020: 3). Ancak 1990'lı yıllardan itibaren cemevlerinin inşası ve Alevi topluluklarının örgütlülüğünün artmasıyla hem araştırmacılar hem de akademik çevreler Alevilik adına literatür oluşturma sürecine girmişlerdir. Alevilik bağlamda yüzlerce yıl boyunca sır olan kurumlar ve değerler diğer toplum kesimlerine açılmak zorunda kalmıştır. Belli noktalarda cem erkani gibi Aleviliğin temel kurumları rıza ile toplumun tüm kesimine açılmıştır. Başlıca nedenleri; kentleşme, modernleşme ve göçten kaynaklı kapalı Alevi topluluklarının başka topluluklar ile temas ederek bir arada yaşamaya başlamasıdır. Ayrıca diğer topluluklara kapalı olması ve tarihsel yaşanan olaylar sonucunda cem erkani açısından belli olumsuz söylemlere sebep olmuştur. Bu söylemlere karşı bir ifade biçimi olarak cemler; radyolarda, televizyonlarda yayınlanmış ve tüm kamuya açık hale gelmiştir. Ayrıca Aleviler bir araya gelmek ve sorunlarına çözüm bulmak amacıyla örgütlenme zorunluluğuna girmişlerdir. Bu örgütlenme sonucu hem devlet kurumları hem de toplumun diğer kesimleri ile teması kaçınılmaz kılmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren kentlere göçen Aleviler ilk olarak kentte tutunma kaygısı ile mücadele verirken 1990'lı yıllardan sonra yaşanan birçok olaydan sonra Alevilik bağlamında da arayışa girmişlerdir. Açık bir şekilde Alevilik adı altında örgütlenmeye başlamışlardır. 1960'lı yıllarda başlayan sendikalaşma ve diğer toplumsal örgütlenme pratiklerini Alevilik örgütlenmesine kanallize etmişlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren köy dernekleri ve sendikalarla kazandıkları örgütlenme pratiklerini Alevi örgütlenmesine ve cemevlerinin inşasına yönlendirmişlerdir. Örgütlenerek kurdukları dernekler ve vakıflar etrafında Alevilik için mücadele etmeye başlamışlardır.

Alevilik adı altında ilk dernekleşme İstanbul Kadıköy'de Hacı Bektaş Veli Kültür Derneği adı altında 1989 yılında kurulmuş, ardından bu dernek adı altında Anadolu'nun birçok şehrinde dernekler kurulmaya başlanmıştır (Şener, 1989: 33). 12 Eylül 1980 darbesi, Alevilerin kendi kimliklerini ortaya koymalarını ve buna dönük olarak örgütlü hale gelmelerini zorunlu kılmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren bu zorunluk kentlerde kimliklerini unutmama, diğer yandan devletin Aleviliği tanımlama



ve konumlama saldırısına karşı direnç oluşturma çabasından gelişmiştir (Depeli, 2019: 68).

Alevilerin göç ve kentleşmedeki ilk dönem olan 1960'lı yıllarda kentlerde tutunma ve yaşam mücadelesi Alevi toplumunu inançlarından uzaklaştırmıştır. 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar kentte tutunma, çocukların eğitimi, ekonomik olarak refah kaygısı Aleviler açısından öncelik olmuştur. Bu bağlamda göçün ilk sürecinde erkekler iş yaşamında mücadele verirken kadınlar ev işlerinde ve çocuk bakımında destek olmuşlardır. Alevi kadınlar 1990'lı yıllardan itibaren kentlerde cemlerde görünür olmaya başlamışlardır. Cemevleri hem inancın sürdürülmesi anlamında kentte yeni bir işlev yerine getirmekte hem de Alevi örgütlenmesinin merkezi konumu olmaktadır. Kentleşme ile Alevi kadınların inanç pratikleri ve öğretide yüklenen kadın kimliğinin değişimi, Alevilikte kadın erkek eşitlik söyleminin pratikte ne ölçüde gerçekleştiğini araştırmak bu makalenin temel konusu olacaktır.

### Araştırma Bulguları

“1960'lı Yıllardan Sonra Kentleşme ve Mekân Tartışmaları Çerçevesinde Aleviliğin Değişimi: İstanbul Örneği” başlıklı çalışmada mülakatlara dede ve taliplerle başlanmıştır. Bu başlık çerçevesinde ve gömülü kuram bağlamında ilk saha çalışması için Avrupa yakasında bir cemevi belirlenerek mülakatlara 2 Ocak 2024 tarihinde başlanmıştır. Mülakat yapan dedelerin önerileri ve tesadüfi örnekleme seçilerek gömülü kuram çerçevesinde başlayan mülakat 20 Şubat 2024 tamamlanmış, her mülakat sonrası çözümlemeler yapılarak sahaya çıkılmış, bu süreçte 25 kişi ile mülakatlar yapılmış ve çözümlemiştir. Dedeler, kadın ve erkek talipler kodlar<sup>1</sup> oluşturarak, bulgular tezde kullanılmıştır.

İkinci saha çalışmasında dedeler dışında ceme katılan kadın ve erkek taliplerle görüşme yapmak için gayret gösterilmiş, dedeler ile 2. Saha çalışmasında özellikle görüşmelerin dedeler ve on iki hizmete katılanlar ile birlikte yapılması gerekliliği vurgulanarak görüşmelere gidilmiştir. Bu süreç 2 Mart 2024'te başlamış 25 Nisan 2024'te tamamlanmıştır. Dedeler ile görüşme yapılırken Zakir ve ceme katılan talipler ile görüşme isteği yanıt bulmuş dedeler bu konuda teşvik edici olmuşlar ve bu süreçte on dede, on üç kadın ve yedi erkek (bunların içinde iki Zakir var) gömülü kuram çerçevesinde derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Toplamda otuz

1 (KDD, KKT, KET gibi kodlama uygulanarak, mülakat sıralamasına göre yanlarına sayı eklenmiştir: KDD: Dede, KET: Erkek talip, KKT: Kadın talibi ifade etmektedir.)

beş dede ve kendini Alevi olarak tanımlayan ceme katılan, cemevine giden yirmi talip ile mülakatlar tamamlanmıştır. Aleviliğin 1960'lı yıllardan sonra kentleşme ve mekân bağlamında Aleviliğin değişimi: İstanbul örneği ele alınarak tez çalışması yapılmıştır. Kentleşmenin Alevilerin inanç pratikleri, ekonomik ve sosyal yapısı üzerine etkileriyle birlikte kadınların bu değişimde etkilenmeleri de alt başlığında tezin inceleme konusu olmuştur.

Bu bağlamda bu araştırmada elde edilen bulgularla Kentleşme ile Alevi kadınların cemevinde inanç pratiklerindeki durumu, Alevilik öğretisinde "kadın erkek eşitlik" söyleminin kentleşme ve modernleşme bağlamında Alevi örgütlenmesinde, Alevilik mücadelesinde ve gündelik yaşamda karşılığını değerlendirmektedir.

### **Alevilik**

Aleviliği belli normlar içinde değerlendirmenin güçlüğü vardır. Ancak belli ortak değerler üzerinde Alevilerin hemfikir olduğu kuşkusuzdur. Alevilik incelendiğinde Pir-Talip ilişkisi ve Alevi ocak sistemi inancın temel omurgasını oluşturduğu ve belli ortak değerlerde uzlaşıldığı açıktır (Aslan, 2023: 58). Bu bağlamda Alevi kavramı gerçek manada inanç ve ibadet açısından farklı heterodoks toplulukları tanımlamak için de kullanılabilir. Buna bağlı farklılıkları içeren dört grubu ifade etmek mümkündür. Bir örneği, Kars'ın Doğu bölgesinde yaşayan Azeri Türkçesiyle konuşan ve İran modern Şii'liğinden çok az farkı olan topluluklardır. Diğer bir topluluk ise Adana, Hatay bölgesinde yaşayan Nusayri olarak tanımlanan Arap Alevileridir. Bu Alevi grupların tarihsel olarak diğer Alevi gruplar ile bağları yoktur. Bahsi geçen bu iki grup nüfus olarak az olan topluluklardır. Nüfus ve etkinlik olarak Türkiye'de Türkçe ve Kürtçe konuşan Alevi topluluklar yoğundur. Kürtçe konuşan gruplar içinde Zazaca konuşan topluluklar da dahil edilebilir. Alevi Kürtler ve Alevi Türkler tarihsel olarak Safeviler ile ilişki kurmuş ve onlarla etkileşim içinde olan günümüzdeki Alevilerin atalarıdır (Bruinessen, 2019: 117).

Ancak Alevilerin dinsel hizmetlerini yerine getiren ve sürdüren dede ve dede aileleri ile ocak sistemi denen yapının iç içe olduğu aşıkardır. Bu ocak sistemi Alevilik öğretisinde Hz. Ali'ye soy bağı ile bağlanır. (Yaman, 2011: 200). Geleneksel toplum algısında ocağa verilen anlam, atalar kültü, ateş kültü olarak adlandırılmış olsa bile, inançsal anlamda Alevi toplumunda verilen anlam "boy, soy, aile" anlamı taşır. (Üçer, 2019: 75). Başka bir görüş ise Türk topluluklarını İslamiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültü ve gök tanrı kültü olarak ifade eder. Budizm, Zerdüştlük, Şamanizm,

Maniheizm, Hristiyanlık, Yahudilik gibi inanışların Alevi inancı üzerinde etkileri olduğu ifade edilebilir (Okan, 2004: 48-49).

Alevi kavramı genel olarak inançsal yönü anlatmaktadır. Hz. Ali'ye atfedilen inanç ve inanışlarla bağlantılı kullanılmıştır. Hz. Ali'nin en üstün sahabe olduğu, peygamberlik kadar ona paye vererek onun üstünlüğünü ifade etmek manasında farklı inanç toplulukları var olmuş ve bu inanç grupları Alevi terimi kapsamında değerlendirilmiştir (Üçer, 2019: 41). Türk tarih araştırmacısı, Osmanlı tarihi ve Alevilik konusunda araştırmaları ve eserleri olan Erdoğan Aydın (2018; 3), Alevilik tartışmalarında Hz. Ali'nin yerinin ve konumunun önemini vurgulayarak Alevilik açısından Hz. Ali'nin temel rolünü vurgular. Ali'nin tüm Alevilik tanımlamalarının ortak noktası olduğunu ancak Ali meselesinin diğer tüm inançlardan farklı olarak Alevi inancının temel ögesi, geçmişte ve bugün yaşanan ayrışmaların belirleyicisi olduğunu vurgular. Anadolu'da 13. yüzyılda dini liderlerinin belirtmek için kullanılan ata, baba, ahi, abdal anlamlarını içeren dede ismi Hz. Hüseyin soyundan geldiğine inanılan seyitleri temsil etmektedir. Alevilikte dede, mürşit aşamasına gelmiş on iki hizmette birinci sırasında yer alan dini-ruhani önderdir. Dedelikte soy zinciri takip edilerek Alevilik yolunu, bilgi birikimi ve ahlaki örnek kişilik ile temsil eden erkek üyedir (Okan, 2021: 51).

Kır Aleviliğinde toplumsal ekonomik ve inanç bağlamında kadın erkek ayrımı keskin çizgilerle ayrılmamıştır. Alevilerde Dini hiyerarşi içerisinde görevlerin baba soyu üzerinden ayrılması dışında tarihsel olarak kadın erkek arasında eşit haklara sahip olduğu düşünülebilir. Dini toplantılarda kadın ve erkeğin eşit görevlerde bulunması, musahiplik kurumunun olabilmesi için eşlerin birlikte bulunması gibi belli kurallar kadının erkek ile eşit konumun göstergesi olarak söylenebilir. Ancak Alevi inancında kadın erkek eşitliği toplumsal yaşamda tam olarak karşılığını bulması meselesi tartışmalı bir konudur. Kadın-erkek eşitliğini engelleyen en temel etken ataerki yapının toplumun diğer kesimleriyle birlikte Alevilerinde çevrelemesi ve etkilemesidir. Görece olarak Alevi kadınların diğer kesim kadınları ile örtünme konusunda özgür olmalarıdır (Kehl-Bodrogi, 2017: 202).

Alevilerin kente göçü yalnızca inançsal pratikler üzerinden değişim yaratmamıştır. Alevi topluluklarının ekonomik, kültürel ve sosyal yönden etkilemiştir. Alevilerin göç ve kentleşme ile ilgili yaşadıkları sorunların dile getirilmesi ve buna bağlı çözüm arayışlarında kadın bu sürecin dışında bırakılmıştır. Kentleşme ve göç ile buna bağlı

gecekondulaşma süreçleriyle Alevi kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel değişimi ve buna bağlı yaşadıkları sorunlar görmezden gelinmiştir (Okan,2021: 217).

### **Kadın Kimliğinin Dönüşümü**

Orta Çağ feodal ve dinî merkezli yönetim biçimleri toplumu ve onun parçasını oluşturan bireylerin bedenleri üzerinden kontrol mekanizması kurmuştur. Cezanın şekli cezayı alanın bedeni üzerinden onu ortadan kaldırarak topluluğa açık yerlerde, asmak, yakmak, kellesini uçurmak, ağır işkencelere maruz bırakmak gibi uygulamalar olmuştur. Amaç kuralları ihlal edenlerin bedeni üzerinden toplumu korkutarak kontrol ederek onlar üzerinden iktidar gücünü uygulamak olmuştur.

Beden, bu süreçlerle birlikte din, yasalar, ahlak kuralları üzerinden tahakküm altına alınmıştır. Beden tüm bu iktidar uygulamalarıyla nesneleştirilmiştir. Batıda Orta Çağ döneminde cadı avları bu süreçlerin bir ürünüdür. Amaç kadının doğurganlığı ve cinselliğini kontrol altına almaktır (Saygılıgil, 2023: 303). Modernite genel olarak tüm bireyleri kontrol etmek, bedenlerinin, ona bağlı zihinsel faaliyetler ile üretimin ve tüketimin nesneleri halinde kendini var etmek için özel çaba gerektiren bir eylemlilik içerisine girmiştir. İktidar, bütünüyle bireye ve onun bedenine zorunluktan kaynaklı bazı eylemler vermez. Ona rıza ile gerçekleştireceği, ödüllendireceği alanlar da sunar. Onu belli mekânlar ile sınırlar iken mekân içinde belli özgürlükler tanır.

18. yüzyıldan itibaren yaşamın kendisi bir iktidar nesnesi haline gelmiştir. Eskiden iktidar vatandaşlarının yaşamını, bedenini değeri sıradanlık içerirdi. Kısacası eskiden her şeyi canları ve malları elinden alınan tebaa vardı. İktidar değişim göstererek tebaayı dönüştürerek onları bedenlere ve nüfusa dönüştürmüştür. İktidar metaryalistleşti ve hukuksallaştı. Bu iktidar, beden ve hayat gibi nesneleri ele almak zorunda kalmıştır. Hayatın ve bedenlerin kendisi iktidar alanına girmiştir (Foucault, 2021: 70).

Kuşkusuz, beden yalnızca mekânsal olarak sınırlanmış bir eylem aracı değildir. Beden sahibene haz, acı veren cinsiyeti olan fiziksel bir organizmadır (Giddens, 2019, 89). Modern iktidarlara insana ve insan bedenine bakışı tümüyle dönüştürmüştür. İktidarın ve tebaasının tek sahibi toprak ve bedenler üzerinde tek söz sahibi olan hükümdar değil insandır. Siyasetin konusu insandır. Siyasi veriler biyolojiden referans alır. Modern yönetimler nüfus yönetimi, kürtaj ve doğum kontrol üzerinden bir düzenleme ve denetlemeye söz konusudur (Saygılıgil, 2023: 303).

Modernitenin küreselleştirici etkisi söz konusudur. Zamanın-mekânın, yerinden çıkarıcı mekanizmaların modern toplumsal hayatın geleneksel pratiklerin karşından yayılmacı özelliği göze çarpmaktadır. Toplumsal etkinliğin, moderniteye katkı sağlayan, küreselci ve dünya çapında yayılmasını sağlayan küreselci ulus-devlet sistemiyle ve uluslararası iş bölümüyle bağlantıların gelişme sürecidir (Giddens, 2019: 38). Modern toplum ile geleneksel toplum arasındaki fark, kimlik ve otorite kavramları arasındaki farklılıkta kendini göstermektedir. Modern Çağ, geleneksel topluma göre kimliği dayatmak yerine, seçilmiş, yaratılmış ve benimsenmiş kimliklere bırakmamaktadır. Buna ek olarak kimlik politikaları toplumsal dinamiklerden biri haline gelmiştir (Subaşı,2019:48).

Geleneksel toplumlarda kimlik yoktur. Bireysellik ödüllendirilmez. Birey modern toplumların ortaya çıkışıyla diğer bir değişle iş bölümünün ortaya çıkmasıyla ilgi odağı haline gelmiştir. Ancak bireyi ve bireyselliği tam anlamıyla açıklamak açısından başka parametrelere ihtiyaç vardır. Modernitede birey belli tanımlamalar içinde değerlendirse de her kültürde bireysellik farklı anlamlar ve sınırlar dahilindedir. Modernitenin birey, benlik, bireysel kimlik gibi kavramlarına daha derinlemesine bakmak gerekmektedir (Giddens, 2019: 107). Modern tüm bu süreçleri kadının değişimi, bireyselleşmesi, kimlik edinmesi üzerine kurgulamaktadır. Kadının modern yaşamda iş yaşamına girmesi, eğitimde yer alması, ekonominin içerisine dahil edilmesiyle birlikte kamusal alanın, iş yaşamında, gündelik yaşamda, siyasete yer alması kamusal alanda görünür olması kimlik bağlamında kadına yeni alanlar açmıştır. Kadının modern toplumlarda seçme ve seçilme hakkı kazanması, kadın hakları konusunda yeni mücadele alanlarına dahil olmasına yol açmıştır. Ancak tüm bu gelişmelerde erkekler her sürecin baş özneleri olmuşlardır. Alevilik bağlamında temel otorite belli dönemlerde gerileme yaşasa da yine Alevi erkekler ve dedeler, sözün ve otoritenin sahibi olmuşlardır.

1960'lı yıllardan itibaren Alevi gençler sol akımlar etkisiyle otoritesini yitiren dedelerin boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Partileşme süreciyle kamuda görünür olunmuş, Alevilere yönelik ayrımcı söylem ve gaflara tanıklık edilmiştir. Bu süreç ve ülkedeki gelişmeler Alevi erkeklerin seslerini yükseltmelerine otoritelerini yitiren dedelerin yeniden söz sahibi olarak sahneye çıkmalarına neden olmuştur (Depeli, 2018: 69). Erkekler her alanda yine önde olmuşlardır. Modern dönemin ve kentin iktidar alanının yeniden paylaşımında, cemevlerinin hem mekânsal olarak üretilmesinde hem de yönetsel olarak karar vericileri olarak Alevi erkekler başat rolleri paylaşmışlardır. Tüm meselelerin çözümünde ve gelişiminde Alevi kadınlar ikincil roller üstlenmiştir.

## Alevilikte Kadın

Kentleşme ve modernleşme süreci dünyada kadının konumu ve haklarına dair söylemler 19. Yüzyıldan itibaren temel tartışma konuları arasına girmiştir. Türkiye’de modernleşme ve ulus -devlet hedefi, laikliğin devletin temel ilkeleri arasına alınması kadınlar konusunda da belli adımlar atılmasına yol açmıştır. Şeriat ve İslam temelli hukuk yerine modern hukuk anlayışı kadının konumunu değiştirmiştir. Bu açıdan eski şeriat temelli yorumlar ve kadının konumu yeniden tartışılmaya açılmış, yeni koşullara göre kadın toplumda yeniden konumlandırmaya çalışılmıştır. Bu açıdan ulus devleti inşa ederken, geçmişe dair belli söylemler gözden geçirilmiştir. İslam’ın kadın ve erkeği eşit kıldığına dair yeni yorumlar dile getirilmiştir.

“(Âl-i İmrân 3/195). “Mümin olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (en-Nisâ 4/124). “Herkesin yaptığıının sonucu kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez.” (el-En’âm 6/164). “Kim bir kötülük (suç) işlerse, kendi mislinden başka ceza görmez. Erkek olsun, kadın olsun, kim de mümin olarak salih bir amelde bulunursa işte onlar, içinde hesapsız rızıklandırılmak üzere cennete girerler” (el-Mü’min 40/40) buyrularak suçun şahsiliği, kadın ve erkeğin hukuk önünde eşit olduğu ifade edilmiştir (Karakuş,2019: 841-859).”

İlhan Arsel “Şeriat ve Kadın” adlı eserinde ise farklı argümanlar sunmuştur. İslam düşünce dünyasına yüzlerce yıl boyunca yön veren İmam Gazali’nin İslam’da kadın erkek eşitliğinin söz konusu olmadığıнын erkeklerin mutlak üstün, kadınların ise “Tabî “durumda kılındıklarını ifade etmiştir. Bu duruma rağmen kadınların yatıştırılması açısından “erkeklerin kadınlarda olan hakları kadar, kadınlarında onlar üzerinde hakları vardır” gibi söylemler olsa bile erkeklerin kadınlar üzerinde “kâim” bulunduklarıdır. Aynı zamanda ayetler ile de bu eşitsizliğin sabit olduğunu öne sürmektedir; “Erkekler kadınlar üzerinde hakimdirler (K.4:34), İki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına bedeldir (K.2: 282), Erkeğe iki dışının hissesi kadar pay verilir (K.4 :176)”, karılar tarlalarınızdır, tarlalarınıza dilediğiniz gibi girin (K.4: 223) gibi örnekler sunmaktadır (Arsel, 1992: 10). Birçok İslam ülkesinde kadınların erkek eşitliğine dair tartışmalar hala sürmektedir. Kadının örtünmesi şeriat ile yönetilen devletlerin yasal zorunluluk olarak uygulanmaktadır. Örtünmesi ve bedeninin görünmesi kadının sorumluluğu ve görevi olmaktadır. İhlal etmesi durumunda cezai sorumluluk kadındadır.

Alevi inancında kadın erkek sorumluluğu eşit paylaşmaktadır. Nefsini kontrol etme sorumluluğu sadece kadına yüklenmemiştir. Sorumluluk kadın ile erkek arasında eşit paylaşılmaktadır. Sünni inancı ise sorumluluğu kadına yüklemektedir. Kadın hem kendi nefsinden sorumlu hem de erkeğin nefsinin sorumludur. Bu durumda nefsini kontrol etmesi gereken erkek değildir. Erkeğin arzu duymaması için kadının örtünmesi, kapanması ve davranışlarına dikkat etmesi gerekmektedir (Poyraz, 2018: 11). Bu bağlamda tarihsel olarak Alevilikte kadına bakış açısı müteşerri inanışlardan farklı olmuştur. Alevilikte kadın, sosyal, ekonomik, çalışma ve eğitim yaşamında erkekle birlikte bulunabilmiştir. Bedeni ve cinselliği erkek yanında değersiz görülmemiştir. Kadın erkek ibadette birlikte yer almışlardır. Bu birliktelik Alevilere yönelik çeşitli sapkın suçlamalara da yol açmıştır (Yaman, 2022: 181).

Alevilikte ceme katılan herkese can denilerek cinsiyet vurgusu yok sayılır. Cemde kadın cinsiyeti yok sayılır. Bu bağlamda kadın-erkek cemlerde bir arada bulunur. Cemin yürütücüsü dede olsa da onun eşi ana konumunda onun yanında bulunur. Dedenin gördüğü saygı ve değer ana için de geçerlidir. Alevilikte müteşerri İslam'da olduğu gibi çok eşlilik yoktur. Tek eşlilik vardır. Yine Alevilikte boşanma zordur, müteşerri İslam'da boşanma erkeğe bağlı iken Alevilikte boşanma cem erkânında toplulukla karar verilir. Boşanmak için belli koşulların yerine getirilmesi gerekir. Eşini geçerli mazereti olmadan ve cemde onaylamadan boşayan erkek düşkün ilan edilir. Aleviliğin Sünni İslam'dan ayıran kadın açısından erkekle eşit söylemine vurgu yapan işaretlemler arasında sayılabilir (Altıntaş, 2023: 315).

Alevilikte kadın erkek eşitlik söylemi tarihsel olarak *Fatma Ana* figürüne dayandırılmaktadır. Ehlibeyit gövdesinde tek kadın şahsiyet olan Hz. Fatma aynı zamanda ehlibeyt olarak anılan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi konumundadır. Ayrıca on iki imam soyu Hz. Hüseyin soyu üzerinden sürdürülür. Alevilikte kadının erkek ile eşit olduğu söylemi, ikincilleştirilmeyen cins iddiası Fatma Ana örneği üzerinden ifade edilir. Alevi anlatılarından Fatma Ana'nın yaşamı ve ahlaki özellikleri Alevi kadınlara rol model olarak sunulur (Altıntaş, 2023: 317). Bir diğer figür ise; Hacı Bektaş Veli döneminde yaşayan ve Hacı Bektaş Veli dergâhının sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan *Kadıncık Ana* figürüdür. Kadıncık ana figürü Alevi inanç dünyasında kadın erkek eşitliğinin göstergeleri olarak ifade edilmektedir. (Okan, 2021: 70,71).

15. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade o dönemde Anadolu'da dört iş kolundan bahsetmiştir. Bunlardan bir kadınlarla ilgili olan Bacıyan-ı Rum olarak adlandırılan kadın sınıfıdır. Bu sınıf içerisinde Hacı Bektaş Veli'nin manevi kızı olan Hatun Ana (Kadıncık Ana, Kutlu Melek) ismi gelmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin müridi olan Kadıncık Ana'nın yetiştirdiği kişi olan Abdal Musa ise Hacı Bektaş tarikatını kurmuştur. Aynı zamanda Ömer Lütfü Barkan'ın<sup>2</sup> yazısında Bacı ya da Ana ünvanlı Kız bacı, Ahi Ana, Sıgır Hatun, Hacı Fatma gibi kadınların adını saymıştır. Kadınlar aynı zamanda tekke ve zaviyelerde yönetici olarak görev yaptıkları tespit edilmiştir (Melikoff, 2007: 39-40). Bacıyan-ı Rum, kadın esnaf örgütüdür. Bacıyan-ı Rum örgütlenmesi o dönem açısından farklı kültürel özellikler taşıyan gruplar bir arada olduğu ve bazılarında kadınlar ile erkeklerin eşit konumlarda olduğuna örnek gösterilen bir örgüttür (Menemencioğlu, 2011: 127-140).

İslam inancı içerisinde bilindiği kadarıyla haremlik selamlık olmadan kadın ve erkeğin yan yana, birlikte ibadet ettiği tek topluluk Alevi topluluğudur denilebilir. Hacı Bektaş Veli'nin söylediği düşünülen ona atfedilen bir şiirde kadın erkek eşitliği vurgulanır:

*Erkek dişi sorulmaz, muhabbetin dilinde,  
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde.  
Bizim nazarımızda, kadın erkek farkı yok,  
Noksanlıkla eksiklik, senin görüşlerinde.*

Bu şiir düzleminde bu eşitliği değerlendirmek mümkündür. Alevi inancının şeriat temelli haremlik selamlık ayrımını reddedilerek kadın erkek eşitliğini vurguladığının göstergesidir. (Karakaya, 2018: 43). Ancak kadın, Bektaşî tarikatında kimliğini ve dokunulmazlığını sürdürmüştür. Kadınlar erkekler ile toplantılara katılabilmiş, topluluk kararlarında söz sahibi olmuşlardır. On iki hizmeti belirlemede karar verici olabilmişlerdir. Ayrıca âşık ve ozan olabilmişlerdir. Alevi-Bektaşîlerde *Bacı* diye anılan kadın inancının içerisinde yeri ve konumu kendini hissettirebilmiştir (Melikoff, 2007: 39-40).

Ataerkil bir anlayış ile erkek soy bağı ile Alevi inanç liderlerinin erkek olması, soy bağının her ne kadar Hz. Fatıma'ya bağlanması tarihsel bir gerçeklik olarak

2 Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler." Vakıflar Dergisi, 2 (1942): 279-386.



görülse ve eşitlik argümanı olarak sunulan örnek Alevi kadın figürler olmuş olsa da kır toplumunun yaşam koşulları, aile, soy, kabile yapısı içinde dışa kapalı olması, toplumun birbirini tanımasından dolayı Alevi kadın ve erkekler arasında belirgin ayırım yapılmasını engelleyebilmiştir. İnanç, sosyal yaşam, kültür üretimi, dayanışma kültürü, üretim ilişkileri, hukuk sistemi, cem erkânı ile vücut bulduğundan ve tüm bu süreçlerde kadın da yer aldığından cinsiyet ayrımı Alevi inancında keskin çizgiler ile belirlenmemiştir. Ancak kır yaşamının yarattığı bu nesnel koşullar modernleşme, kentleşme ve göç ile değişime uğramıştır. Alevilerin toplumun tüm kesimi ile iletişime geçmesiyle kentlerdeki kadın erkek eşitlik söylemi ve buna bağlı tüm pratikler değişime uğramıştır.

Kentleşme ile 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ve Avrupa'da kent merkezli dernekler ve vakıflar aracılığıyla örgütlenen Aleviler, kentleşme, modernleşme ve göç ile Aleviliğin maruz kaldığı meseleleri tartışmaya başlamışlardır. Türkiye'de ve Avrupa'da farklı dernekler ve vakıflar adı altında örgütlenen Aleviler yine bu tartışma ile Aleviliğin köken tartışmalarına bugüne kadar yapılmayan başka bir boyut getirmişlerdir. Ancak kentleşme ve göç Aleviliğin birçok alanda tartışılmasına, yeni boyutlara taşınmasına yol açmıştır. Kentlerde sosyal, ekonomik alanlarda yer alan Alevi kadınların konumları diğer topluluklardaki kadınların sosyal, toplumsal, ekonomik konumları ile benzer olmaya başlamıştır. Kentin yarattığı tüm olumsuzlukları diğer kadınlar gibi Alevi kadınlar da yaşamaya başlamıştır.

Alevi kadınlar cemevlerinde inanç hizmetlerinde Kır Aleviliğinden farklı uygulamalarla karşılaşmıştır. Kır yaşamında kadın erkek can olarak cemlerde karışık oturmuşlardır. Geleneksel Kır Aleviliğinde kadınların başı örtülüdür. Geleneksel gündelik kıyafetler tarihsel olarak bu şekildedir. Erkeklerde şapka vardır. Modernleşme ile birlikte günlük kıyafetler değişmiş, yöresel kıyafetler yerine günün koşullarına göre kıyafetler giyilmiştir. Kentte uyum sürecinde geleneksel kıyafetler gündelik kent yaşamında çok az görülmeye başlanmıştır. Alevi kadınlar ve erkekler genel anlamda kentte uygun giyinmeye başlamalarından dolayı cem erkânında geleneksel kıyafetlere yerine kente uygun kıyafetlerle cemlere katılmaya başlamışlardır. Kentlerde birbirini tanımayan insanların cemde yer almasıyla cemde kadın ve erkeklerin ayrı oturmaya başlamış ve giyinme kurallarına uymasına dair uyarılar gündeme gelmiştir. Cemde on iki hizmette yer alan mülakat yapılan kadın talip cemdeki giyim kuşama dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

*Biz atamızdan dedemiçe cemlerde hiç açık giyineni görmedik. Onlar daba güzel giyim kuşamla girmişler cemlere. Biz de şimdi modern olduk diye niye biz yolumuzu bozalım ki. Ya biz gelenekte gördüğümüz ne ise ne gördüysem ben öyle isterim. Ben şimdi diyorum şimdi tamam kente geldik, modern olalım, Cem'e geldik diyor. Şu açık belli, açık omuzlu, açık böyle bir ceme ben aşılar kabul etmem, kendi adıma söylüyorum asla kabul etmem. Bu yola da aykırıdır. Dedğim gibi yolumuz bizim edebinle olmalıdır. Yani bir başörtümüzde ben Anadolu başörtüsü bağlayıp böyle gidin diyorum. Ben sana türban takın demiyorum. Ama bunu normal karşılıyorum zaten genel başörtülülerimiz buraları zaten açık. Türban değil bir şey değil ama dediğim gibi, yani anam babam dedem nasıl geldi gittiye bu bayrağı bana nasıl verdiyse ben de o bayrağı, çocuklarımızı öyle görmek isterim (KKT40).*

### Kentleşme

Modern kent kavramı, sanayi devrimi ve onu takip eden modernleşme süreçleriyle başlamıştır. Bu bağlamda kentleşmeyi ortaya çıkaran sanayi devrimi, ikinci devrim olan kentsel devrimi ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de sanayileşmeye bağlı iç ve dış göç olgusunun yaşanması göç ile kentleşmenin artması ve kentsel alanların nüfusunun artması ile sonuçlanmıştır. Ülkemizdeki kentleşme süreci dünyadaki sanayileşme serüveni yaşayan kentleşme sürecine benzemektedir (Öztürk, 2007: 245-264.). Henri Lefebvre kentsel devrimi açıklarken kentsel strateji kavramını öne sürer. Kent stratejisi bir bağlamda praxis<sup>3</sup> yapı içermektedir. Politik pratik ile toplumsal pratiği, gündelik pratik ile devrimci pratik arasındaki ayrımı görmek pratik praxis. Düşünür, stratejinin amacının sanayi pratiğinden çıkarak kent pratiğine yönlendirmek olduğunu ifade etmiştir (Lefebvre, 2021: 74). Kentleşme ve göç aynı zamanda sınıfsal değişimin ortaya çıkmasıyla başlar. Kente göçenler ellerindeki sermaye, bilgi birikimi, mesleki yeterliliğe göre ya da vasıfsızlığına göre kentte belli bir sınıfa dahil olmak zorundadır. İşlenecek toprak yerine satacağı emeği vardır. Kente göçen insanların büyük çoğunluğu proleter sınıfa dahil olarak emeklerini satacaklardır. Modern kent kapitalist üretim ilişkilerinin hakimiyetindeki kente dönüşmüştür.

David Harvey modern kentleşme sürecini birikim ve sınıf mücadelesi olarak değerlendirmiştir. Bu iki süreci madalyonun birbiriyle ilişkili iki yüzü olarak ifade eder. Kapitalist toplum emek üzerinden sınıf tahakkümü kurmuştur. İş sürecini kontrol ederek kâr amacı ile hakimiyet kurar. Emekçi piyasa üzerinden emeğini satarak hakimiyet kurmaya çalışır. Üretim; hizmet, dolaşım, dağıtım, mübadele vb.

3 Yeni ve zorlu çevresel taleplere karşı anlamlı ve verimli bir şekilde uyum sağlama durumudur.

birçok ilişki üretim sistemi dahilinde kentte gerçekleşen sınıfsal ilişkilerdir (Harvey, 2022: 93). Kıra dair çözülen tüm ilişkiler kentte kapitalist üretim ilişkilerine göre yeniden üretilir. Aile, din, toplum, çevre ve kadına dair tüm kurumlar yeniden inşa edilmek durumunda kalmıştır. Aleviler çoğunluğu göç ve kentleşme ile sınıfsal olarak kendilerini proleter sınıfın içinde bulmuşlardır. Köylerinden göç eden Aleviler çoğunluğu kente birkaç eşya ve emekleriyle gelmişlerdir.

1960'lı yıllardan itibaren başlayan göç 1970'li yıllarda kitlesel olarak artmıştır. Aleviler bu süreçte inançlarından uzaklaşarak sosyalizme yönelmişler, bu yıllarda kitlesel olarak görünmez olmuşlardır. 1980'li yıllardan itibaren Aleviler kendi kimliklerini yeniden sorgular hale gelmişlerdir. (Çamuroğlu, 2010: 104). Ancak kırsal alanda varlığını koruyan ve sürdüren Aleviliğin modernlik ile yüzleşmesiyle kırsalda yaşadığı serbestliğe karşı din ve modernite bağlamında birtakım gerilimlerle karşılaşmıştır. Kır yaşamında egemen olan Alevilik, modernleşme sürecine girmiş, kent ortamında belli sınırlılıklar ve kısıtlamalarla da yüzleşmek zorunda kalmıştır (Subaşı 2019: 231).

### **Modernleşme ve Kentleşmenin Alevi Kadınlara Etkileri**

Klasik göç kuramlarında temel olarak kadınlar aleyhine cinsiyet ayrımcılığı kabul görür. 1960-70'lerde göç kuramları erkekler üzerinden tanımlanmıştır. Kadınlar çalışmalarda 1970'lerin sonu ve 1980'lerden itibaren görünür olmaya başlar. Uluslararası literatürdeki göç çalışmalarında ise 2000'li yıllardan itibaren görünür olur. Göç, kentleşme, değişim, dönüşüm kavramları çerçevesinden baktığımızda sınırlı sayıda çalışma vardır. Yapılan çalışmalar Alevilikte kadın erkek eşitliği söyleminin tekrarı ya da buna karşı eleştirilerdir (Salman, 2019: 87). Bu bağlamda Alevilikte kadın meselesi ile ilgili farklı çalışmalar ve saha çalışmaları açısından yapılacak çalışmalar literatüre katkı sunacaktır. Alevilikte kadın meselesi hem dünyadaki gelişmelerle hem de Türkiye'deki sosyal, siyasal ekonomik dönüşümle bağlantılıdır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş ile birlikte kamusal alanda kadınlar açısından siyasal haklara sahip olma ve önceki toplum ile haklar konusunda derin kopuş yaşanmıştır. Bu, bazı yazarların kadının toplumsal yaşama fırlatılışından söz etmesine yol açan gelişmedir. Toplum açısından derin travmalara yol açacak kopuş, İslami temellere dayanan erkek egemen yapının toplumsal çıkar bağlamında ulus-devlet erkek egemenliğine temelinde şekillenen zihinsel ve yapısal bir yönelime evrilmesidir. Bu süreç, geçmişten gelen cinsiyetçi alışkanlık ve kulların ulusçu, seküler

ayrımcılıkların yeni toplumsal cinsiyet kalıplarıyla eklemlenmesinin ilginç bir örneğini oluşturmaktadır. (Berktaş, 2010 99-100).

Alevi inanç sisteminin kapalı toplumdan açık topluma doğru evrilmesi 1960'lı yıllardan itibaren başlayan kültür şoku olarak adlandırılacak bir göç süreciyle olmuştur. Alevi toplulukları kentlerde göçtükleri yerlerde öteki ile karşılaşmışlardır. Aleviler kendilerini gizleme gereği duymuşlardır. Bu dönem Aleviler için inançlarından kopma ve kendilerini gizleme dönemidir. Hatta Aleviler birbirlerine bile kendilerinin açmadıkları gizledikleri bir dönemdir (Ersal, 2019: 265). Yaptığımız saha çalışmasında 1970 İstanbul doğumlu Alevi bir kadın 1960'lı yıllardan beri ailesinin İstanbul'da yaşadığını bu gizlenme sürecinin 1990'lı yılların ortalarına kadar sürdüğünü kendi yaşadığı bir deneyimle anlatmıştır:

*Benim gençliğimin olduğu dönemlerde işte doksanlı yıllardan bahsedersin. 90 ve 95. Yıllar arasından bahsederek. Tunceliler<sup>4</sup> Tuncelili olduğunu söyleyemiyordu. Alevi olduğunu söyleyemiyordu. Tunceliler Elâzığlı olduklarını söylüyorlardı. Yani öyle bir inkâr politikası vardı. O dönemde ya ben ilkokul arkadaşımın, batta liseye kadar beraber okumuş olduğum arkadaşımı lisede Tuncelili olduğunu öğrendim. Aslında Elâzığlı olarak biliyordum. Yani 8 yıl boyunca ben onun Tuncelili olduğunu biliyordum. Ya böyle bir inkâr vardı (KKT38).*

Bedensel farklılıklara dayanan ve biyolojik özelliklere dayandırılan özellikler kadının sınırlandırılmasını ve seçme özgürlüğünü kuşatmasını sağlayan bir boyuta taşımaktadır. Temelde çok revaçta olan kadının annelik özelliği ile yüceltilmesi, kadının özgürleşmesi ve kadının diğer alanlarda var olabilesini kısıtlayabilmektedir. Bu bağlamda Alevi kadının özgür konumu bu şekilde mistik bir yüceltme olarak sunulup Alevilikte kadın ve erkeğin eşit olduğu söylemi yapılan güncel sosyo-ekonomik araştırmalar bu kanının gerçekliği sorgular durumdadır (Berktaş, 2018: 25-26). Yaptığımız saha çalışmasında mülakat yaptığımız dede, kadın-erkek eşitliği konusunda değerlendirmesi eşitlik temelinde olsa bile ataerkil anlayışın Alevi inancına sızdığını ifade etmektedir.

*Alevilikte kadınla erkek birbirini tamamlayandır. Ne o ondan üstündür ne o ondan üstündür ana olmadan zaten bu yaşam olmazsa onun için bizde ana kutsaldır. Kadın kutsaldır, yani anadır aslında. Yaşamı birlikte var ederler. Üretimde birlikte varlar. Aileyi birlikte kurarlar, çocuğu birlikte üretirler. Dolayısıyla Aleviliğin orijininde yani kaynağında kadınla erkek aslında birbirini*

4 Mülakat yaptığımız kişi, 'Tuncelili olmayı Alevilik ile özdeş kullanmaktadır.

*tamamlayan yaşam kaynağıdır. Fakat zamanla ataerkillik baskıncı olarak girer. Bu ataerkillikte kendi kültürünü, kendi anlayışına her şey olduğu gibi Aleviliğe de sızdı. Eee!! dolayısıyla mesela diyelim kadın Alevilikte önce müşşidi kâmil iken batta bu yolun kurucu müşşideyken zamanla ataerkillikle erkek egemen bir örgütlenme biçimini sistemi de ataerkil bir olabilir. Örgütlenme modelleridir. Çünkü kadın artık eski ekonomik gücünü yitirmiştir. Erkek daha baskındır. Ve baskı, ideolojiler, anlayışlar, dinler, Alevilikte de ciddi bir de jenerasyon özünden uzaklaşma yarattı. Ama şimdiki ekonomik sosyal ilişkiler kadının tekrar bir yaşama ekonomik alana daha güçlü girmesinin koşullarını oluşturulmaya başladı (KDD16).*

Cemal Salman (2019) Kır Aleviliği bağlamında yaptığı saha çalışmasında Alevilerde kır yaşamında kadın ve erkekler arasındaki eşitlik söylemiyle ilgili belli saptamalar yapmıştır. Alevi kadınların kendilerini ifade etmede, aile içi ve dışı ilişkilerde, kısmen inanç ve toplum yaşamında söz sahibi olma bağlamında görece olumlu bir tablo görülebildiğini ancak toplumsal önder olarak temsiliyet, toplum içindeki görünürlük, medeni durum tercihi ve ev içi etkinliklerde ikinci planda kaldığını gözlemlemiştir. Haliyle idealize edilen Alevi toplumsal kır yaşamındaki kadın erkek eşitliği konusunda söylemin ezbere dayalı olduğunu ifade etmiştir (Salman, 2019: 313). Yaptığımız saha çalışmamızda benzer söylemler olmuştur.

*Normalde eskiden bizde mesela Anayla Pir beraber yürütürmüş. Yani belki ana evdeki işlerden dolayı çocuklara bakmasından dolayı bazen şey yapmazlarmış. Eşit durumda yürütmüşler. Fakat zaman farklı sonuçlar doğurmuş ananın bu şeyi biraz geride kalmış. Sadece Pir olmadığında ana gitmiş Pir olmuş olmuş. Fakat bugünkü koşullarda kadının cemdeki yani bizim şöyle bir şeyimiz yok. Yani benim anladığım kadıyla şimdi erkek kadın arasında fark gözetmez, eşit görür. Belki bir iş bölümleri farklı olarak değişen ekonomik üretim biçimlerine göre değişebilir. Bunu biz birey olarak belirleyemiyoruz, üretim ilişkileri belirliyor. Şimdi yeni gelişen üretim ilişkileri kendisine göre bir örgütlenme ve konumlanma yaratacak. Yani değişen hayat kendi sonuçlarını da doğuracak şimdi ama bu konuda hani oluşan statüko kendisini korumaya çalışır (KDD16).*

Kentleşmeyle Alevi kadınların kır yaşamının kendine özgü eşitlik olarak kabul edilen tüm değerleri kentte yeniden inşa edilme sürecine girmiştir. Kır yaşamında ikincil olarak dedenin yanında yer alan, dedenin olmadığı zaman etkin olan dedenin eşi, diğer bir tabir ile cemin anası, bacısı kentte cemevlerinde görünmez olmuştur. Cemevleri ve cemlerde dede, anasız cem yürütmekte, ananın kır Aleviliğindeki işlevi kentlerde görünmez olmaktadır. Kadının konumunu ve erkek ile eşit olma söylemini anlamak açısından kentlerde cemevlerinde yapılan cemlerdeki on iki hizmetteki değişimi bir anlamda değerlendirmek gerekmektedir.

## On İki Hizmetteki Rol Paylaşımı

Dinsel, hukuksal, sosyal-eğitsel işlevi olan cem kurumunun Alevilik açısından dinsel işlevi ön plandadır. Cem ibadetinin her aşaması kutsal bir törendir. (Yaman, 2021: 213). Cem ibadeti on iki hizmetin yürütülmesi ile gerçekleşir. On iki hizmet on iki imama işaret eder. On iki hizmette<sup>5</sup> birinci sırada *dede (pir, mürit)* yer alır. Dededen sonra gelen *Rehber* yetkili, bilgili kişidir. Cemin gerçekleşmesinde dedeye yardımcı olur. *Gözcü*, cemin düzenini ve disiplinini sağlar. *Çerağcı (delilci)* ise, mum, kandil adı verilen aydınlatma araçlarını yakar. *Zakir* cemde saz eşliğinde zikirleri, değişleri ve nefesleri seslendiren ve semahı yöneten kişidir. *Süpürgeci*, cemin her hizmetinde sembolik olarak üç kez yere süpürge çalar, her seferinde “Ya Allah ya Muhammet ya Ali” der. Rehber gerektiğinde yardımcı olur. *Saka* ise cemde su dağıtır, lokmalar yendikten sonra el temizliğine yardım eder, su tutar, havlu verir. *Sofracı*, kurban ve yemek işleriyle ilgilenir lokmaların eşit dağılmasına dikkat eder. *Pervane (dışarı gözcüsü)*, ceme gelen ve gidenler ile ilgilenir, cemin güvenliğini sağlar. *Peyik*, cem yapılacağını önceden taliplere duyurur. *Meydancı(iznikçi)*, Cemevinin temizliğine bakar. *Kapıcı(bekçi)*, cemin yapıldığı evin kapsında bekler, köyün diğer evlerinin güvenliğini sağlar. Bu son hizmet cemlerin baskına uğraması için köyün giriş ve çıkışlarında güvenliğini sağlamaya baskına uğramamak için bir kontrol mekanizması olarak köyün cemin ve köyün güvenlik birimi şekline dönüşmüştür. (Kaluç, 2023: 231, 232). Alevi inancı tarihsel olaylardan, yaşanan siyasi ve ekonomik süreçlerden şekillenmiştir. On iki hizmette yer alan tüm kurumlar tarihsel sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. On iki hizmet olarak adlandırılan kurumsal yapı hem ritüel içerisinde sembolik boyutları olmakla birlikte reel ihtiyaçların bir sonucu olarak şekillenmiştir. Cem, on iki hizmetle birlikte toplumsal barışı sağlayan hakiki kır Aleviliğinde geçerli idi.

Günümüzde Alevilerin büyük çoğunluğu kentlerde yaşadığından cemin hukuki işlevi kimi bölgelerde ortadan kalkmışken kimi bölgelerde az da olsa bu müessese varlığını sürdürmektedir. Kır merkezli cemlerde dedeler yalnızca kendi talipleriyle cem yaparken günümüzde Kent merkezlerinde ve yurt dışında yapılan cemlerde dedeler farklı ocağa mensup talipler ile cem yürütme durumuna gelmiştir (Yaman, 2012: 220). Kentleşmenin sonucunda ve göç sonucu yaşanan bu değişimler on iki hizmetin de sembolik olarak yapılmasına yol açmıştır. Kır yaşamına özgü gelişen ve ataerkil bir anlayış ile kent merkezlerine gelen cem ibadetlerinde, on iki hizmette kadının

5 On iki hizmette sıralama aynı olurken, isimlendirmeler bölgelere göre değişiklik gösterebilmektedir.

konumu da değişmiştir. Birbirini tanımayan, farklı ocak ve illerden biraya gelen talipler birbirlerini tanımadığından kır yaşamında kadın erkeklerin birlikte oturduğu cemlerde kadın ve erkekler farklı yerlerde oturmaya başlamışlardır. Geçmişte cemlerin kapalı olması toplumsal baskıya ve söylentilere neden olurken günümüzde ise Cemlerin herkese açık yapılması mahalle baskıları beraberinde getirmiştir.

*Bazı yerlerde iki kapı yapıldı ve harem selamlık uygulandı. Bu Aleviliğe çok büyük bir şeydir yani zulümdür, baksızlıktır. Ya biz bir kapıdan girerken içeriye girdiğimizde bir can oluyoruz ve bir arada oturuyoruz. Ama maalesef bazı yerlerde gözcülerin asaları bile elinden alındı. Asa onun bir sembolüdür. Sen onu anlattırsan, o asanın ne olduğunu sembol olduğunu anlattırsan, o zaman evet bu insanlar anlar ama birileri geldiği zaman yabancıardan esas işte bir Prof. ya da ne bileyim bir doçent ya da bir araştırmacı geldiği zaman hemen o yönetime ya da dedeye diyor ki, efendime söyleyeyim, o ne ya insanları korkutuyorlar işte asayı kaldırır ya da efendime söyleyeyim, siz niye kadını erkeği bir arada tutuyorsunuz? Secde ederken çok özür diliyorum işte açılır. Ya da şöyle, hemen insanları ona inanıp ve o oluşumu hemen ayırıyorlar. (KDD23).*

Tarihsel olarak toplumsal yapılar kendi imgelerini kadın bedeni üzerinden kurmuştur. Kadın bedeni ve cinselliği tüm dinsel inançlardan ulus-devlet anlatılarında toplumu temel özelliklerini barındıran simge beden gibi kurgular. Alevi kadının bedeni aynı bakışın hedefi ile tarih boyunca cinselliği üzerinden açık ve örtük imalar üzerinde hedef olmuştur (Depeli, 218: 70). Mum söndü kavramı Alevi kadının cinselliği üzerine kurgulanmış, Aleviliği aşağılayan onun bedeni üzerinden hedef alan bir söylem olarak tarihsel olarak kullanılagelmiştir. Ataerkil kodlar ile günümüze gelen bu söylem modern dünyada yine ulus-devlet ataerkilliği ile yukarıda dedenin (KDD23) açıkladığı üzere Alevi cemine kadın bedeni üzerinden yine üstten bakış ile bir ayar verme söz konusu olmaktadır.

Kır Aleviliğinde cem baskınları iki şekilde cereyan eder: Biri, kolluk kuvvetleri tarafından diğeri ise Alevi köylere yakın Sünni köyler tarafında cem zamanlarında olurdu. Cem ibadetinin yasaklı olmasından dolayı cemler gizli yapıldı. Cem ibadetinde yer alan on iki hizmetten biri de gözcülüktür. Cem olacağı zaman köyün çevresinde yolların gözlemleneceği şekilde bekçiler görevlendirilerek gözcülük yapıldı. Bu şekilde cemin güvenli bir şekilde yapılması sağlanırdı. Gözcülüğün temelinde yasaklı olan ceme baskın yapılması, cemi haber alan Sünni köylerle karşı karşıya kalınma ve cemlerin kadın erkek birlikte yapılmasından kaynaklı tarihsel olarak “mum söndü” iftirasının yarattığı psikolojiden kaynaklı olmuştur. (Salman, 2019: 191). Günümüzde cemler kamuya açık yapılır hale geldiğinden gözcünün



işlevi sembolik olmuş, cemevlerinin girişleri özel güvenlik birimleri ve kameralar ile gözetlenir hale gelmiş, kolluk kuvvetleri tehdidi yerine başka tehditlere karşı güvenlik önlemlerine dönüşmüştür.

*Birbirimizi ne kadar tanıyoruz? Tanımıyoruz. Demek kente yabancıyız, sen de yabancısn. Peki gelen erkekleri ne kadar dürüst olduğunu, gelen kadınların ne kadar dürüst olduğunu biliyor muyuz? bilmiyoruz, anladın mı? Onun için orada kimse kimseyi tanımadığı için. Köyümüzde herkes birbirini tanıyorlardı. Ama burada kimse kimseyi tanımıyor. Arsız mı, bursız mı bilmiyoruz. Ne niyetle geldiğini de bilmiyoruz. Onun için kadınlarımız bir tarafta oturur erkeklerimiz bir tarafta oturur (KDD14).*

Günümüzde Alevi kadınlar kendi kapalı toplum yapısının gelenekselleşmiş sosyal, ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin dışına çıkmak ve ötekiler ile iletişim halinde olmak durumunda kalmıştır. Alevi kadın, kentleşme ve göç yoluyla başka bireylerle isteyerek ya da zorunlu olarak iletişim haline girmiştir. Alevi toplumunun eğitimi kurtuluş olarak gördüğü 1960'lı yıllardan itibaren orta ve yüksek öğretimde Alevi olmayan toplum katmanları ile tanışma ve iletişim haline girmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte Alevi aileler çocuklarına kendilerini gizleme konusunda uyarılara maruz bırakmışlardır. Bu uyarılar kendi güvenli toplumsal alanından çıkan Aleviler açısından bir korunma aracına dönüşmüştür. Ayrıca cemin sır olmaktan çıkıp kamuya açık olması, yapılan cemlerde kadın erkek ayrı oturmasına yol açmıştır. Bu ayrımın olma nedeni yine kadın bedeni üzerinden yola çıkarak cinsiyetçi erkek egemen ataerkil söylemin modern bir yansıması olarak belirmektedir.

### **Dede, Talip, Ana, Bacı Eşitliği**

Alevilikte soyun sürmesi erkek üzerinedir. Alevilikte ocak sistemi ve ona bağlı dedelik erkek soyu üzerinden yürütülür. Alevi inancında dedenin soy zinciri ile peygamber soyuna dayandığına inanılır. Alevi dedenin soyu Hz. Muhammet kızı Fatıma ve damadı Ali, onun çocukları Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan üzerinden devam eden on iki imam soyu ile seyitlik olarak dedelik kurumuna bağlanır (Üçer, 2019: 291). Dedelik ve ocak kurumunun Alevi inancının maddi ve manevi anlamda rolleri ve otoriteleri vardır. Alevilikte bu dede soylu ailelerin soyları, ocak olarak adlandırılır. Her ocağın soyu ifade eden bir adlandırması ve onlara bağlı talipleri vardır (Yaman, 2012: 230-231). Alevilikte inancın temelini bir bölümünü dedeler oluştururken diğer bölümünü talipler oluşturur. Kelime anlamı talep etmekten gelen talip Alevi yoluna bağlılığı ifade etmektedir. Geleneksel Alevilikte yola girmek, talip olmak bireyin



inisiyatifıyla değil ailenin tabi olduğu ocak ile belirlenmiştir. Birey olarak Talip olduğun dede soyunun bağlı olduğu dedeye bağlı olmak zorundadır (Yaman, 2011: 207). Bu bağlamda talip olmak, yola bağlanmak ataerkil toplumsal yapının özelliği olan erkek ile sürdürülür. Erkek üyenin soyuna göre talip olunabilir. Literatürde ve gündelik yaşamda Alevi kadınların erkekler ile eşit olduğuna dair söylemin birçok perspektifte doğru olduğu düşünülebilir. Ancak soy bağının Hz. Fatıma'ya dayandırılmasına rağmen erkekler üzerinden sürdürülür.

Bu bağlamda Alevi inancında ve cemlerde kadınların konumları ana, bacı kavramları çerçevesinde eşit söylemi bağlamında referans verilebilir. Bu kavramlar inanç içi ve topluluk bağlamında Alevi kadınına özgürlük ve eşitlik betimlemesi sunabilir. Ancak inanç ritüellerinde ve inanç öğretilerinde ataerkil yapıya karşı kurumların izlerini sürmek bu eşitlik söylemini anlamamıza olanak verecektir (Depeli, 2018: 73). Bu bağlamda dedelik kurumu, Alevi kadın erkek eşitliğini değerlendirmemiz açısından referans olabilecektir. Alevilik açısından on iki hizmetin, Alevi öğretisinin, inanç hafızasını ve öğretinin en üst bilge kişiyi temsil eden dedenin konumu ve ona bağlı ananın konumu değerlendirildiğinde bu eşitlik söyleminin gerçekliği ortaya çıkmaktadır.

*Şimdi eskiden dedenin işte eşi dedenin yanına otururdu. Hani Analık kavramında? Ama biz kendi yıllardan beri hiçbir görmedik bir ana ya da ne biliyim? Ocakzâde kızı ya da kadını cem yürüttüğünü görmedik. Bu görmedik diye de kadınız yok saymak değil. Ben mesela işte zâkir olarak kızımız var, kızımıza da oturtuyor. Zâkirlik yaptırıyorum. Dediğin gibi on iki hizmetin yarısı kadınlardan oluşur. Yarısı da erkeklerden oluşur. Zaten bir cem evine girerken de kadın erkek sorulmaz, can denir, can diyoruz e! şimdi ben sorulursam yok, sen burada oturamazsın ya sen burada duramazsın yanında sen efendim şu hizmeti yapamazsın yanında şunu yap edemezsin dediğimde ben o canı ikiye bölmüş oluyorum. Ama bizim nazarımda hepsi aynı. Ama bizim ocakta ben hiçbir zaman görmedim bir ananın ne bileyim Ocakzâdenin soyundan gelen bir anayı cem yürüttüğünü görmedim. Ama şöyle oluyordu, işte kadınlarla sohbet ederken ana giderdi, onlardan sohbet ederdi. Muharrem sohbetini yaparlardı, ne bileyim mersiyeler söylerlerdi. Ağıtlar yakarlardı. Ya da işte dede olmadığı zaman o ocağa gelmişse lokmasıyla niyazı ile gelmişse ana onun duasında verildi. Ama cem yürüttüğünü bizim kendi ocağınza görmedik (KDD23).*

Alevi inancında eşitlik söyleminin sınırı ana bağlamında dedenin makamı, postun hemen yanı olmuştur. İstisna örneklerin dışında tez sürecinde görüşme yaptığımız dedelerin çoğu geleneksel olarak eşitlik söylemlerini tekrarlamış, gelenekte kadının dedenin postuna oturmadığını, bunun olmayacağını vurgularken istisna birkaç dede

ise Alevi inancına göre bunun gelenekte olmadığını ancak buna bir yasak ve engel teşkil etmediğinden kadının da cem yürütebileceğine dair görüş sunmuştur. Ancak yine de bunun için belli şartlar olması gerektiği ifadesi öne çıkmıştır.

*Gelenekte yok ama olabilir. Bakın madem kadın erkek eşit diyoruz, o zaman olabilir ama şöyle olmalı. Dedim ya iyi bilgili olmalı. Kadını da herkes gibi bilgili olarak oturur, oturmalı. Bilgisizdir, şey olarak veya oraya geçti bu olmaz. Öyle bilgili olarak oturursa bilgili her canımız kadar yapar. Ama dede kıızı bir de soydan gelmek şartıyla kesinlikle... O soy çıkarırsak o biz'i bitirir. Aleviliği bitirir (KDD14).*

Alevi inancında kadın erkek eşitliğinin dayanaklarından biri de can kavramı olarak öne çıkmaktadır. Erkek kadın eşitliğinin dayanağı cemde cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kadın ve erkeğin bir arada ibadet etmesi olarak verilmektedir. Cemde ayrım gözetmeden yer alması cinsiyetçilik ayrımının ortadan kaldırıldığı ve eşitliğin görünür kılındığı söylemine dayanmaktadır (Okan, 2018: 166-167). Ancak dedenin eşi ana olarak anılır. Dedenin yardımcısı olarak ifade edilir. Cemde bulunan kadınlar hem cemde hem de Alevi toplumsal yaşamında bacı olarak ifade edilir.

Babasının Dede olduğunu ifade eden mülakat yaptığımız kadın talip gelenekte olmadığını söylenmesine rağmen anaların cem yürütmesi konusunda fikirlerini ifade etmektedir:

*Açıkkası Alevilikte hani kadına çok değer önem verildiği vurgusu üzerine, o tarih okuduğunda sonra burada, yani bu metropolde yaşayanların çok da Alevi de olsan dahi görüyorsunuz, duyuyoruz. Çok daha onu hayat sanki biraz daha böyle İslamlaştırılmış hali yani işte ataerkeil feodal bir kafa yapısının içerisine sokmuş ama bu kaynaklara baktığım zaman okuyorum. Bazen çok alakasız geliyor. Yani kadın mesela ilk beni merak ettiren yani dede? neden kadın ana yok? niye yani Cemi niye kadın yürütmüyor? Niye kadın yok yani kadın madem Aleviler için bu kadar önemli kadının ayrı bir yeri var. Neden cem evlerinde bir kadın ana Cem'i yürütmüyor? neden hani işte erkek egemen toplumun olduğu bir yerde hani kadın burada yine? Başka bir yere koymuş, oysa ki hani düşündüğüm zaman analar var diyor. Annem ana mesela bahsettiğinde işte falanca ana var işte ana bacı derdi işte anlatırdı bunlar. Ocak işte ocaktı şey olan insanlar ya da ana mesela rahmetli babaannem için derlerdi. Yani ana vardı ve ben kendi ailemde açıkkası dedem dedeydi cemler yürütmüş dedesi keza yine öyle. Rahmetli babaannemin ama aile içerisinde gerçekten söz sahibi, hak sahibi hakkını arayan bir kadın olarak her hep onu izlemiştir. Yani öyle bir misyonu vardı. Vizyonu vardı. Tabi şimdi böyle sadece erkek egemen bir yapı içerisinde de doğal olarak ben sorguluyorum. Yani neden yok? Yani neden cem evlerinde kadın ana yok? (KTT41).*

Aşnabacılar, erkek kadın eşitliği konusunda kendilerini diğer Alevi topluluklarından daha eşit konumda değerlendirmektedirler. Nimet Okan'ın Aşnabacılar üzerine yaptığı alan çalışmasında bu söylemi doğrulayan mülakatlar yapmıştır. Bu mülakatlarda Aşnabacılar, “dedenin karısına taliplerin saygısı olduğu, ancak kendilerinde bu saygının daha fazla olduğu, sebebinin ise bacıyı Fatma Ana yerine koydukları” ifade etmişlerdir. Bu bağlamda bacıya daha çok saygı duyduklarını ifade etmişlerdir (Okan, 2021: 134) Kadın erkek eşitliği konusunda cemde oturma düzeni ve kadının statüsüne dair bilgiler vermektedir. Dede Aleviliğin temsil makamı olarak Alevilerin hafızasında yer almıştır. Ana-bacı ise bu açıdan dedenin yardımcı, hizmetin sürdürülmesi açısından bu işlevin tamamlayıcısı olarak görülmüştür.

Aşnabacılar kadınların konumlarındaki bu farklılığı ifade etmelerine rağmen bu topluluklarda tek başına cem yürütmemiştir. Bacı babanın yanında yardımcı konumunda yer almıştır. Köyde baba, hayatta ise eşi olan bacı yanında oturur, baba hayatta değilse bacının cem yürütebilmesi için ya oğullarından ya da yola gönül vermiş bir erkek üyenin yanında bulunması gerekir. Her açıdan cemde bacı, babanın iktidarının temsilcisi olarak yer almak zorundadır. Cemde her ne şekilde olursa olsun kadın erkek eşit söylemi, cemde cinsiyetin önemi yoktur, herkes can olarak girer söylemi olmuş olsa da pratikte, cemde bacının varlığı, kocası ve çocuklarına bağlı olduğundan kadının cemdeki statüsü, erkeğin statüsüne göre belirlenmektedir (Okan, 2021: 134).

*Bizim İslam inancımızda erkek dişi sorulmaz ibadetin dilinde Allah'ın yarattığı her şeyi yerli yerinde onu eksik, bunu fazla görmek kişinin görüşünde de sözleri tam idrak edersek o zaman anada oturabilir Posta. Bazı bölgelerde oturuluyor ama kendi ocağında böyle bir şeye tanık olmadım. Zakirlik yapabilir, mersiyeler okurdu. Ama benim köyümde olmadı ama benim vicdanıma sorarsam dedeliğin dışında zikir de olabilir, bütün hizmetler yapabilir. Diyecüksün ki senin Mantığında ana posta oturabilir mi? Bunun derinliğini bilmediğim için ya da kadında görmediğim düşüncesiyle buna karşıda değilim ama görmediğim bu kadar söyleyeyim (KDD34).*

Cemde kır yaşamında dedenin yanında yer alan eşi, kent Aleviliğinde işlevsizleşmiş, dede ile talip ana olmadan varlığını devam ettirmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda kent yaşamının dedenin eşine yüklediği birçok sorumluluktan kaynaklı cem evinden uzaklaşması ya da kadın talipleriyle az ilgilenecek bir konuma gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Kır Aleviliğinde cemlere en temiz hali ile gelmesi kuralı ceme katılanlar tarafından bilinmektedir. Ceme, yıkanmış ve temiz kıyafetler ile katılmak zorundadırlar. Kır Aleviliğinde zaten kadının giyim kuşamı, yüzlerce yıl boyunca oluşmuş bir gelenekle yöresel kıyafetlere göre oluşmuştur. Temiz, günlük yöresel kıyafetler ile cemlere katılmışlardır. Zaten geleneksel olarak kapalı olan giyim sorun olmamıştır. Kadının zaten her açıdan bedeni kapalıdır. Kır yaşamının koşullarından olan baş örtüsü toplumsal gelenek olarak Alevi toplumunda da vardır. Bu dinsel bir zorunluktan ziyade geleneksel yaşamın dayattığı bir gerçekliktir. Ancak kentleşme ve modern giyim cemlerde buna yeni bir bakış açısı sunmuştur. Kent koşulları, giyim kuşamı değiştirmiş, ceme katılanlar artık aşına olan akraba, köylü komşular değildir. Anadolu'nun başka illerinden, köylerinden gelmiş tanımadıkları insanlardır. Bu bağlamda erkek için değişen bir durum yok iken ceme katılan kadına ve on iki hizmetli kadına dikkat etmesi için belli görevler yüklenmiştir. Kadının cemde giyim, oturma ve ibadet sürecinde dikkat etmesi gereken unsurlar oluşmuştur. Herhangi bir kural olarak ifade edilmese de kadınların cemlerde erkeklere göre daha dikkatli olması gerekmektedir.

*On iki hizmetteki görev alan insanlarımızın tabii ki edepli usullü giyinmesi lazım. Yani açıktaki kolu, bacağı vesaire görülmemesi lazım. Çünkü burada bir hizmet yürüteceğiz. O şekil gelmemiz lazım. Baş örttüğümüzü kapatırız, eteğimizi giyeriz, uzun kolumuzu giyer, gelir hizmetimizi yaparız. Dedğim gibi bir normal oturup da ceme katılmak isteyen de ben başımı zorla kapattırمام zaten bizim ibadetimizde yolumuzda da öyle bir mecburiyet yoktur (KKT45).*

Kır Aleviliğinde kadının konumu ve statüsü yüzlerce yıllık bir geleneksel yapı etrafında toplumsal hafızada belirlenmiş olarak kuşaklar boyu aktarılmıştır. 1960'lı yıllardan sonra bu kurallar işlevsizleşmeye başlamıştır. Kapalı bir toplum olarak kendi yapısı içinde varlığını sürdüren Alevi kadınlar kentlerde kendilerine yabancı yeni toplumsal kuralları ile karşılaşmıştır. Modernleşme ve kentleşme ile iş hayatına, sosyal yaşama giren ve diğer toplumsal katmanlar ile karşılaşan Alevi kadınlar kentte yeni inşa edilen cem mekanlarında cem hizmetlerinde kır yaşamına göre bendeleri üzerinde yeni kuralları inşa etmişlerdir.

### **Kent ve Alevi Kadınlar**

Kent, kadınların yaşam biçimlerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Yaptıkları onca işe rağmen görünmeyen emekleri kentlerde görünür olmuş, emeklerinin karşılığını alabilecekleri işlerde çalışmaya başlamışlardır. Yaşam standartlarını köy yaşamına göre yükseltecek konuma gelmişlerdir. Gündelik yaşamda cinsiyetçilik bağlamında

asimetrik ilişkiler görülse de köyden kente göç belli oranda kadın lehine dönmüştür (Okan, 2021: 232). Kadınlar erkeklerin egemen olduğu kentte ve iş yaşamında süreç içinde kendine yer edinecek yollar bulmuştur. Eğitim seviyesi yükseldikçe, kentte kalma süresi arttıkça kadınlar toplumsal ve iş yaşamında daha görünür olmuştur.

Kentleşme ne kadar toplumsal değişimlere sebep olmuşsa da her kesim kadın için ataerkil normlar devam etmiştir. Kentleşmenin ilk evrelerinde tüm kadınların ataerkil normlara göre ev dışı işler haricinde çalışması hoş görülmemiştir. Ancak kentte yaşanan süre göz önüne alındığında Alevi kadınlar zaman içinde diğer mezheplerdeki kadınlara oranla kamusal alanlara daha çok girmekte ve iş yaşamına daha çok dahil olmaktadır. Geleneksel normlarda Alevi kadınların erkekler ile aynı ortamda yer alanlarına dair serbestliğin olması erkek kadın mekânsal ayrışmanın olmamasıdır (Erman, 2018: 113). Ancak kentleşme öncesi Alevi kadınların Alevilik konusunda ne kadar bilgi sahibi olduğunu anlamamızı sağlayacak temel verilere ulaşmak mümkün görünmemekle birlikte kentleşme sürecinde Alevi kadınların cemlere katılma süreciyle birlikte Alevilik konusunda bilgileri ve bu bilgiye dayalı pratiklerini anlamak açısından kentte yaşayan ve ceme katılan Aleviler kadının kentleşme sürecinde geçirdiği değişimi ifade etmektedir.

*1969 yılında Kırıkkale’de doğdum. Gazi Üniversitesi mesleki eğitim fakültesi mezunuyum öğretmenim yüksek lisans mezuniyetim de var aynı zamanda. Alevi bir anne babanın çocuğuyum, babam Karşlı. Tabi ki biz ben Ankara’da doğdum büyüdüğüm için cem evi ya da cemi bilmiyorum. Aleviliği hiç bilemedim. Anne babalarımız da zamanda zaten çok üstün körü yaşantılarla bunu yaşamışlar ve bize öğretme fırsatları pek olmadı açıkçası. Ama cem evine nasıldır, nedir işte ne yapılır? Aslında çok merak etmeme rağmen devlet memuru olduğum için ben bu hizmetlerden mahrum kaldım, gidemedim. İçinde hep uhde kaldı. Eşim de Alevi o da dış bekimi iki çocuğum var. Emekli olduktan sonra. Artık bunu bir şekilde başlamak gerektiğini düşündüm. Bunun ibadet olduğunu ve bu ibadetin de yerine getirilmesi gerektiğini düşündüğüm halde yapamadığım için vicdan azabı çeken birisiyim (KKT42).*

Gülsüm Depeli, Alevi kadınlar üzerinde yaptığı saha çalışmalarında farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışmada görüşülen kadınların büyük çoğunluğu Alevilik konusunda, inanç ve öğreti hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, az sayıda kadının muharrem orucu tuttıklarını, aşure dağıttıklarını ifade ederken üç kadının son yıllarda Alevilik konusunda bilgi sahibi olmadıklarını onun için okumalar yaptıklarını ifade etmişlerdir (Depeli, 2018: 81). Saha çalışmamızdan Alevi inancının aktarımı

konusunda cem evinde gönüllü çalışan aynı zamanda on iki hizmette yer alan kadın talip, temel sorunu şöyle ifade etmiştir.

*Artık çocuklarımıza bir şeyler aşılayamıyoruz artık. Yani onlar ben geçen sene evimi balkonda ramazandı. Süleyman (mahallede Sünni inanışta bir çocuk)ne kadar yaşı en fazla 5 yaşında yok. Çocuk herkesin takmış peşine bizim orada meclis var, namaz kılıyorlar, elinden tutmuş sen namaz kılsan sana bunu alacaklar diye çocuklara aşıyorlar, çocukları örgütliyorlar, götürüyorlar. Ama biz yapamıyoruz onu. Biz Çocukları özgür bırakmışız ister gelirler ister gelmezler. Ama onlar öyle değil. Onlar aşıyorlar. Ramazan geldi mi? Oruçlarını tutturuyorlar. Biz kendi orucumuzu tutturamıyoruz mesela çocuklarımıza. Biz büyük olarak tutmuyoruz ki çocuklarımıza da tutturalım. Ama onlar öyle değil. Onlar Ramazan bir ay boyunca çocuklarına da tutturuyorlar, kendileri de tutuyorlar. Biz yolumuzu devam etmiyoruz ki çocuklarımıza da yolları devam ettirsinler (KKT37).*

Görüşme yaptığımız kadınların çoğu Aleviliğin aktarımı konusunda dedelerin bilgilerinin önemine vurgu yapmışlardır. Çocuklarına bilgi aktarma ve onları ikna etme konusunda dedelerin yeterli bilgi ve eğitim seviyesine sahip olmalarının önemini vurgulamışlardır. Alevi kadınların Aleviliği çocuklarına aktarma konusunun temel sorun olduğu, onlara aktarımı sağlamak açısından cemevlerinin gerekliliği ve dedelerin daha bilgili olmaları konusunda hemfikir olmuşlardır.

Kır Aleviliğinin dışa kapalı olması, dış etkenlerin olmaması Alevilerin kendi topluluklarıyla yoğun iletişim halinde olduğu köy yaşamında Aleviler için Alevilik konusunda dedenin anlattığı bilgi ve ritüel tekrarı Aleviliğin kuşaklar boyunca aktarımını sağlamıştır. Alevi çocukları dış etkenlerden korunabilmiştir. İnancın sürmesi ve aktarılması açısından kadına etkin rol düşmezken kent yaşamında bu değişime uğramıştır.

Kentleşme, Alevi kadınlar açısından büyük değişimler yaratmıştır. Yaşam biçimi, eğitimi, gündelik yaşam pratikleri dahildir. Alevi kadınlar kentleşmeyle kendi evlerinin ve ortamlarının dışına çıkmaya başlamışlardır. Diğer yandan kentlerde yaptıkları işlerin karşılığında para kazanmaya başlamışlardır. Köy yaşamında farklı yaşam standartlarında yaşayacakları olanaklar elde etmeye başlamışlardır (Okan, 2021: 221). Kentlerde Alevi kadınlar geçirdikleri sürelerle ve eğitim seviyelerine göre hem ekonomik hem de statü bağlamında belli olanaklara kavuşmuşlardır. Ancak cemevlerinin açılmasıyla birlikte cemevlerine gelen Alevi kadınların eğitim ve ekonomik düzeyi yükseldikçe katılımlarının düştüğü gözlemlenmiştir.

Aynı zamanda Alevi vakıf, dernek ve cemevi yönetimine, faaliyetlerine katılım oranları gelir seviyesi, eğitim seviyesi, toplumdaki statüsü yüksek kadınların katılım oranı düştüğü gözlemlenmektedir. Eğitim seviyesi, statüsü yüksek kadınların katılımları istisnai durumda olduğu hatta gelir, eğitim düzeyi düşük daha alt sosyo-ekonomik statüye sahip kadınların katılımının yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Ata, 2018: 187). Doktora tez çalışmasında dedelere yönetilen sorulardan biri ceme katılanların sosyo ekonomik durumu ve kadınların katılım oranı idi. Mülakat yaptığımız dedelerin çoğu benzer cevabı vermiştir. “Ceme katılanların çoğunluğu kadınlardan oluşurken gelenler, faaliyetlere katılanların hemen hepsi alt gelir ve eğitim düzeyine sahip kadınlardır” demişlerdir.

*Genelde gariban insanlar daha çok geliyor. Ekonomisi zayıf olan insanlar daha çok geliyor (KDD7).*

*Üniversite mezunu çok az bir kere... Genelde yaşlılarımız gelir onunla alakalı emeklerimiz gelir boş vakti olan... kendini ezilmiş gören itilmiş görenler kendilerini kapı açılacağı düşünenler genelde...ama çok hali vakti olanlar gelmediğini kesin evet resmen öyle diyelim kapatalım (KDD13).*

*Aleviler zenginleştikçe eğitim düzeyleri arttıkça ceme katılma oranları düşüyor. Genelde yoksullar, o da doğru. Oranı da hatta böyle yüzde doksan gibi. Yani alt kesim daha çok geliyor (KDD11).*

Cemevlerinin inşası ile 1990'lı yıllardan itibaren Cemevleri, Alevilerin cemlerini yaptıkları cenaze erkânlarını gerçekleştirdikleri, lokma hizmetini sundukları, kurbanlarını kestikleri, belli kurslara katıldıkları mekanlar olmuştur. Toplumsal olaylara karşı örgütlendikleri, açıklama yaptıkları, Alevilik bağlamında her anlamda konumlandıkları, binalar olarak cemevleri gündelik yaşamın bir gerçekliği olarak ortaya çıkmışlardır. Aleviliğin yeniden inşa edildiği, kır Aleviliğinin birçok anlamda yeniden tanımlandığı bir sürece girilmiştir. Bu değişim Alevi kadınlar açısından da bir gerçekliktir. Yüzlerce yıl kapalı toplum içinde varlığını sürdüren kadınlar kendi cemaatleri dışındaki kadın ve erkekler ile de iletişim içine girmişlerdir. Hem kendi inancının değişim sürecine şahit olarak hem de ötekinin inancını görerek buna bağlı kendi aile yaşamını yeniden inşa etme sürecine girmişlerdir. Bu bağlamda mülakat yaptığımız ve cemevinde gönüllü çalışan bir kadın cemevini bir eğitim yeri olarak düşünmektedir.

*En güzel ibadet yeri cemevidir. Bir Alevi kadını çocuklarını eğitirken de kimseyi ayırt etmiyor. Herkese eşit bakıyor, insan olarak bakmasını öğretiyor. Önce yani din olarak şu inançta bu inançta demiyor. Önce insanlığı öğretmeye çalışıyor. Kadınların bedefi işte. Kadınların kendilerine inanabilmeleri, kendi alanlarını koruyabilmeli, kendilerini ifade edebilmeleri işte. Birçok şeyi başarabileceklerini, inanmalarını, inanmalarını sağlamayı öğretmeyi hedefliyoruz. Çünkü kadınlar hep evde yemek yapan, temizlik yapan değil de hani daha farklı alanlarda da kendini ifade edilen güçlü kadınlardır (KKT36).*

Kadınlar açısından kenti çekici kılan şey, Alevi kadınlar için çocukları ve hatta kendileri için eğitim olanakları sunmasıdır. Göç sürecinde halk eğitim merkezlerindeki okuma yazma kurslarına Alevi kadınlar ilgi göstermişlerdir. Ancak kız çocukları için babalarının istekleri doğrultusunda yakın çevrelerinin, akrabalarının oldukları yerlerdeki okullar tercih edilmiştir. Kadınların çalışma hayatı yine erkeğin iznine tabi olmuştur. Yine de kır yaşamında erken yaşta evlendirilen, okuma yazma olanaklarından yoksun bırakılan kadınlar, kente göçü çocukları için bir olanak olarak görerek, birçok iş alanında çalışarak kız çocuklarının eğitimi için çaba harcamışlardır (Okan, 2021: 229-230). Alevi kadınlar çocukları açısından özellikle kız çocuklarının eğitimi konusunda çabalarıyla birlikte cemevlerinin inşası ve yeniden kendi inançlarıyla buluşma sürecinde eğitim alanında gösterdikleri çabaları da Alevi öğretisini çocuklarına aşılama konusunda önem arz etmektedir. Bu bağlamda kendi özeleştirilerini de yapmaktadırlar.

*Ama bizim bir perşembe akşamımız bilen kimse gelmiyor. Gençlerimiz gelmiyor çünkü. Peki camiye gidiliyor ama cem evlerine girilmiyor. Yani bu sen böyle bir düşündüğünde bunun sebebi aileden mi kaynaklanıyor (KTT37).*

Kadın-erkek eşitliği söyleminin pratikte ne kadar geçerli olduğunu anlamak açısından evliliklerde kadının karar verme konusundaki konumu bir referans olarak bakılabilecek bir alandır. Geleneksel Türk toplum yapısında aile büyüklerinin karar verdiği evlilikler Aleviler açısından da benzerlik göstermektedir.

Geleneksel Alevi aile yapısında aile kurumunda evliliklerde eş belirleme ve seçiminde diğer topluluklarda olduğu gibi eş seçimini aile büyükleri yapar. Evlenecekler genellikle onaylamak düşer. Evlenecek erkek çocuğun görüşü alınmakla birlikte kız çocuğun bu konuda görüşleri ve seçme hakkı istisnadır (Yaman, 2011: 215). Kadının fikrinin alınması yanında Alevi evlilik kurumunda da hiyerarşik bir düzen vardır. Dedelerin talipleriyle evlenmeleri, dede aileleri kendi aileleri arasında evlilik yapmak



zorundadır. Bunun sebebi talipler ile olan inanç ilişkilerinin ana-baba şeklinde olmasıdır. Ayrıca Aleviler dış evliklere karşı çıkararak toplumsal yapılarını koruma yoluna gitmişlerdir. Yabancı biri ile evliliğin düşkün ilan edilmek ile sonuçlanacak boyutları da vardır (Yaman, 2012: 251). Erkek egemen yapı içinde erkeklerin dış evliliklerine belli istisnalar uygulanmışken kız çocukları konusunda dış evlilik katı bir şekilde reddedilmiştir. Ancak kır yaşamında yabancı ile evlilikler düşkün ilan edilme ile sonuçlanırken bu kurum göç ve kentleşme ile işlevini yitirmiştir.

### **Alevi Örgütlenmesindeki Cemevlerinde Kadınların Konumu**

1980'li ve 1990'lı yıllarda dünyada ekonomi, siyaset ve sosyal alanlarda düşünme biçimlerinde köklü değişimler yaşanmıştır. Bu yıllar siyasal İslam, Kürt hareketi ve neoliberal politikaların Türkiye gündemine ve siyasetine yön verdiği yıllar olmuştur. Siyasal İslam'ın yükselişine olanak sağlayan neoliberal politikalarla 1985 yılında kent nüfusu ile kır nüfusu eşitlenmiş, 1990'lı yıllarda kent nüfusu kır nüfusunu geçerek sonraki yıllarda kent nüfus oranı artmıştır (Ertan, 2021: 75, 82-83). Bu tarihler Aleviler açısından cemevlerinin kentlerde ortaya çıkmaya başladığı süreci de işaret etmektedir.

Cemevleri kentlerde bugün itibarıyla Alevi inanç örgütlenmesinin merkezi olmakla birlikte Alevi ritüellerinin icra edildiği, adap erkanın öğrenildiği, on iki hizmetin yerine getirildiği, cenazelerin kaldırıldığı, Aleviliğin öğretildiği, panellerin, konferansların yapıldığı, sanat, dil, el becerisi kurslarının verildiği bir anlamda Alevi aidiyet kimliğinin ve kültürel alanların inşa edildiği mekânlar olarak ortaya çıkmaktadır (Üçer, 2019: 442-443). 1960'lı yıllardan başlayan göç ve kentleşme sürecinde 1990'lı yıllara kadar Aleviler kentlerde inançlarında kopuş yaşamalarına rağmen cemevlerinin inşası ile yeniden cem erkânlarına Kavuşmuşlar ve cemevi etrafında örgütlenmişlerdir. Tüm bu kentleşme ve göç sürecinde Alevi kadınlar erkekler ile göç ettikleri kentlere uyum, tutunma, geçim sorunlarını yaşamış ve bu bağlamda kentte tutunma mücadelesinde birlikte yer almışlardır. Hatta kadınlar evin, çocukların sorunlarıyla beraber yaşanan geçim ve konut sorunlarını erkeklerden daha fazla yaşamıştır. Ancak tüm bu süreçlerde toplumsal örgütlenme bağlamında kadınlar geri planda kalmışlardır. Alevi açılımı ve Alevi sivil toplum örgütlenmesinde kadınların sayısal oranı, muhatap alınması ve katılım oranları Alevilikte kadın erkek söyleminin kentleşme sürecinde pratikte ne kadar karşılığı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3-4 Haziran 2009 ve 28-30 Ocak 2010 tarihleri arasında yapılan yedi çalıştaya Alevi dernekleri, gazeteciler, akademisyenler, din adamları ve siyasetçiler katılmışlardır. Bu

süreç nihai raporun kaleme alındığı 2010 yılında sona ermiştir (Ertan, 2021: 163-164). Gerçekleştirilen tüm çalıştaylarda aynı konseptin korunmasına azami derecede dikkat edilmiştir. Sayıları yaklaşık olarak 300’ü aşan katılımcılarla değişik etaplarda gerçekleştirilen çalıştayların her birinde ortalama 30 ile 40 arasında değişen bir müzakere grubu oluşturulmuştur. Necdet Subaşı’nın kaleme aldığı nihai raporun son bölümünde katılımcıların ismi alfabetik sıraya göre alınmıştır. Bu çalıştaylara 14’ü kadın 304 kişi katılmıştır. Ses sanatçısı Sabahat Akkkiraz da katılımcı olarak yer almıştır. Alevi sivil toplum temsilcisi olarak Sivas Alevi Kültür Dernekleri Şube Başkanı Emine İmren, Alevi Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı Başkanı Hüsnüye Takmaz ve Ankara Pir Sultan Abdal Derneği temsilcisi Kelime Ata görülmektedir. Diğer katılımcı kadınlar arasında 21. Dönem Milletvekili Ayşe Gürocak, yazar Bejan Matur, Prof. Dr. Binnaz Toprak, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) temsilcisi Dilek Kurban, Tercüman gazetesi Ankara temsilcisi Lale Şıvgan, Cumhuriyet gazetesinden Miyase İlknur, Boğaziçi Üniversitesinden Prof. Dr. Nühket Sirmen, gazeteci Sevilay Yükselir, Bilkent Üniversitesinden Doç. Dr. Tahire Erman, AK Parti İstanbul milletvekili Zeynep Dağ bu çalıştaylarda yer almışlardır (Subaşı, 2010: 196-202). Kadın katılımcı oranı Yüzde 5 civarında olan bu çalıştayda Alevi kadınları temsil anlamında bu oran daha da düşük çıkmıştır.

Alevilik ile ilgi örgütlenmelerde kadınların varlığı, devletin ve hükümetlerin yaptığı çalıştaylarda kadınların az olması Alevilikte “kadın-erkek eşitliği” söylemi ile tezat oluşturmaktadır. 2009-2010 yılları arasında yapılan bu yedi çalıştayda Aleviliğin kamusal söyleminde “kadın erkek-eşittir” ya da “bizim kadınlarımız daha özgürdür” söylemine tezat bir süreç gerçekleşmiştir. Kızılcahamam’da gerçekleşen ve üç ay süren çalıştaylarda Alevilik konusunda yol haritası belirlenirken yine kadınlar yer almamıştır. Kamusal alanda Aleviliğin sorunlarına çözüm arandığı çalıştaylarda kadınların yer almaması değerlendirildiğinde ilerleme, aydınlanma ve kadın erkek bir arada yaşama meselesinde soruna çözüm politikalarında gündelik hayatın her alanında eşitsizliğin sızmış olduğu görülmektedir. (Kaya, 2018: 143-145).

Cemevlerinin inşasıyla birlikte kadınlar cemevlerinde toplanabilmişler; cenazelerde, lokmalarda, cemevlerinde açılan kurslarda bir araya gelmişlerdir. Cemevlerine kadar kadınlar Alevi dernek ve vakıf örgütlenmelerinde nadir görünür olmuşlardır. Cemevlerinin inşasıyla vakıf ve dernek yönetimleri Cemevinin tüm faaliyetlerinde görünür ve etkin olmuştur. Ancak erkekler kadar yönetim ve karar mekanizmalarında

ne kadar yer alabilmişlerdir. Her alanda birliktelik söyleminin bu bağlamda geçerliliği var mıdır?

Alevi örgütlenmesinde belli bir kitle ve şubeye ulaşan, Alevi örgütlülüğünde söz sahibi olan birçok farklı sivil toplum kuruluşu olmasına rağmen, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı (Cem Vakfı), Pir Sultan Abdal Derneği (PSAD) ve Alevi Kültür Dernekleri (AKD) kadın yönetici açısından değerlendirildiğinde “kadın erkek yaşamın her alanında eşittir, eştir” söyleminin gündelik ve kamu yaşamında ne kadar karşılığı olduğu görülecektir. Cem vakfının genel merkezinin on beş kişilik yönetim kurulu listesinde iki kadın üye bulunurken denetleme kurulunda kadın bulunmamaktadır. Ayrıca Türkiye genelinde 69<sup>6</sup> şubesi bulunan Cem Vakfı’nın yalnızca dört şubesinde, Adana, Ardahan, Kocaeli Yenice ve Haramidere şube başkanları kadın yönetici ya da temsilci görev yapmaktadır.<sup>7</sup>

Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri Genel Merkez Yönetim Kurulunda ise yirmi beş erkek, beşi kadın olmak üzere toplam otuz üye görev almaktadır. Murtaza Demir’in kurucu başkanlığını yaptığı dernek 1976 yılında Sivas-Yıldızeli ilçesi Banaz Köyünde “Banaz Köyü Pir Sultan Abdal Turizm ve Tanıtma Derneği” olarak kurulmuş ve yalnızca Banaz köyü nüfusuna kayıtlı olanlar üye olabilmışlerdir. 1980 darbesi ile kapatılan dernek 1988 yılında “Banaz Sultan Abdal Turizm ve Tanıtma Derneği” olarak Ankara’da yeniden açılmıştır. 26 Kasım 1990 Tarihinde yapılan 1. Kongrede, Pir Sultan Abdal’ın felsefesini benimseyen herkes üye olabilir denilerek derneğin adı “Pir Sultan Abdal Kültür ve Dayanışma” olarak değiştirilmiştir. Dernek, nihai yapısına ise 9-10 Mart 1996 tarihinde yapılan 4. Olağan Kongresinde kavuşmuş ve derneğin adı “Pir Sultan Abdal Kültür Derneği” olarak değiştirilmiştir. Türkiye genelinde 66 şubesi bulunan derneğin 16 kadın şube başkanı ya da temsilcisi bulunmaktadır.<sup>8</sup>

Alevi Kültür Dernekleri (AKD) Yönetim Kurulu Başkanı Genel Başkan Seher Şengünlü Yılmaz bir önceki genel başkanın istifası ile 16.04.2023 tarihinde yapılan olağan olarak genel kurulda Türkiye geneli doksan şubesi olan Alevi kültür Derneklerinin ilk kadın genel başkanı olarak seçilmiştir. Alevi Kültür Dernekleri 16.03.2025 tarihinde Olağan Genel Kurulu gerçekleştirmiş, Seher Şengünlü Yılmaz

6 Bilgiler Cem Vakfı Genel Müdürü Kadir Polat’tan alınmıştır. 12 Nisan 2025.

7 <https://www.cemvakfi.org/pages/Kurumsal/1/yonetim-kurulu> (07.04.2025).

8 <https://pirsultan.org/subeler/> (07.04.2025).

yeniden genel başkan olmuştur. Türkiye Genelinde 90<sup>9</sup> şubesi bulunan derneğin, Anamur, Menderes, Mudanya, Soma ve Kepez şubelerinde olmak üzere 6 kadın başkan ve temsilci bulunmaktadır.<sup>10</sup>

Pir Sultan Abdal Derneği'nin kadın kolları örgütlenmesi mevcut değil iken Alevi Kültür Derneklerinin 2013 yılındaki tüzük değişikliğinde kadın kolları kurulmasını tüzüğe eklemiştir. Cem Vakfı'nda ise 2011 yılında kadın kolları kurulmuştur. 2012 tarihinde kadın eğitim ve araştırma merkezi faaliyete geçmiştir. Alevi Kültür Dernekleri herhangi bir faaliyette bulunmaz iken Cem Vakfı kadın kolları, kültür turları, inanç turları, piknik, dayanışma faaliyetleri gibi etkinlikler düzenlemektedir. Yapılan araştırmalarda Alevi kadınların bu türlü faaliyetlere yoğun katılım sağladığı, cemlerde erkeklere oranla daha fazla olduğu, cem evlerinin mutfak işlerinde temizlik işlerinde yer aldıkları belirtilmektedir. Ancak cemevi yönetim süreçlerine doğrudan katılma konusunda istekli değildirler (Ata, 2018: 186). Kadınların ceme katılıp katılmayacağı, çocukların eğitimi ve aile meselelerinde erkek hala etkin ve söz sahibidir. Bu da göstermektedir ki kadınların kentlerde eğitim ve iş olanaklarının var olması bir kazanım olsa da kadın-erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi konusu hala yetersizdir (Okan, 2021: 233).

### Değerlendirme ve Sonuç

1960'lı yıllardan sonra Aleviler için yeni bir dönem başlamıştır. Kentleşme ve onun yarattığı göç, Kır Aleviliğinin Kent Aleviliğine dönüşmesi, Kır Aleviliği ile yüzlerce yıl değişmeden gelen kurumların hızlı bir değişim sürecine girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Cemevleri, bina yapısı ve işleyişiyle Kent Aleviliğinin inanç merkezleri olmuştur. Bu inanç merkezlerinde kır Aleviliğindeki kadın erkek ilişkileri ve rolleri yeniden inşa sürecine girmiştir. Kapalı, kendi içinde toplumsal ilişkileri olan Aleviler ötekiler ile etkileşim ve iletişim içine girmeye başlamıştır. Kentleşme ve modernleşme kadına olumlu olumsuz yeni roller yüklemiştir. Köyünde kendi topluluğu ile iletişim halinde olan Alevi kadın, dahil olduğu örgün eğitim ile iş yaşamı ve yeni toplumsal ilişkiler ile tanışmıştır. Ancak Alevi kadınlar Türkiye'deki tüm kadınların yaşadığı sorunları da yüzleşmek zorunda olmuştur. Kentleşmenin her toplum kesiminde sağladığı toplumsal değişim Alevi topluluklar ve Alevi kadınlar üzerinde de görülmüştür.

9 Bilgiler Alevi Kültür Merkezi Sekreteri Dilan Ağdoğan tarafından verilmiştir. 08.04.2025.

10 <https://www.alevikulturdernekleribursa.com/arsivler/2320> (08.04.2025).

1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar diğer göçmenler gibi kentlerde tutunmak için mücadele eden Aleviler 2000'li yıllardan günümüze kadar Cemevleri etrafında geniş bir örgütlenme ağı oluşturarak hem devlete yönelik taleplerde hem de yaşamın tüm alanlarında etkin olmaya ve görünür olmaya başlamışlardır. Günümüzde Aleviler, Devlet kurumları ve toplumun diğer tüm kesimleriyle daha fazla karşılaşmakta, iletişim halinde olmaktadır. Kır Aleviliğinden gelen yöresel ve bölgesel ritüel farklılıkları olmasına rağmen Aleviler inançsal anlamda ortak noktalarda buluşabilmişken Alevi kadınlar erkekler kadar etkin ve söz sahibi olamamışlardır.

Kent Alevileri ile Kır Aleviliği arasında inanç ve pratikler anlamında, Aleviliği tanımlama anlamında da cemevleri yapılanmasında, dernek ve vakıf örgütlenmelerinde farklı yaklaşımlar olmasına rağmen Alevi örgütlenmesi kent ortamında demokratik talepler konusunda ortak hareket edebilmektedirler. Alevilerin talepleri istedikleri boyutta karşılanmasa da devlet nezdinde ve kamu kurumlarında atılan adımlar Alevilerin örgütlü mücadelesinin bir sonucu olduğu kuşkusuzdur. Tüm bu süreçler sonunda Kentte yaşayan Alevilerin hem kentte yaşadığı deneyimlerden hem de Kır Alevilerinin geçmişte yaşadığı tüm olumlu ve olumsuz deneyimlerden ders çıkararak kentte inancını var etme konusunda kararlılığının yanında bilgi birikimini ve eylemliliğini arttırmıştır. Ancak bu süreçlerde Kadın- erkek eşitlik söyleminin dillendirmek savunmak, eşit oluşunu ifade etmek kadın erkek eşitliği açısından önemlidir ancak pratikte karşılığı yeterli olmadığı görülmektedir. Bu eşitlik söyleminin pratikte karşılığının yetersizliği hem literatürde hem de gündelik yaşamda dile getirilmesi bir bakıma eşitsizliği perdelemekte, kadınların yaşadığı eşitsizliğin görülmesini engellemektedir. Alevilik konulu yapılan son dönem çalıştaylarda kadınların katılım oranının düşüklüğü yanında Aleviliği temsil eden kadın oranının da düşük olması kentleşme ve modernleşme bağlamında bakıldığında kadın erkek eşitliğinin Alevi söylemiyle pratiği arasındaki uçurumu gözler önüne sermektedir.

Alevi kadınların erkekler ile cemlerde yer almaları, gündelik yaşama ve toplumsal alana yayılan kadın erkek eşitlik söylemini devam ettirmektedir. Ancak kentleşme ile ortaya çıkan Cemevlerinde hem dedenin ve ananın konumu hem de on iki hizmetteki kadının konumu eşitlik söyleminin pratikteki varlığını tartışma konusu haline getirmektedir. Cemlerde dede merkezi otorite ve ana figürü yardımcı olarak durmaktadır. Kır Aleviliğinde daha etkin olan dedenin eşi olan ananın varlığı kent cemlerinde adete ortadan kalkmıştır. Alevilikte kadın erkek eşitlik söylemi ceme katılan herkesin can olduğu, kadınların bacı olduğu söylemi cemin cinsiyetçilikten arındığını

ifade etmektedir. Ancak dedenin otoritesi, ananın ikincil konumu, on iki hizmetteki kadınların konumu eşitlikten ziyade ataerkilliğin etkinliği ifade etmektedir. Yapılan mülakatlarda ananın cem yürütme meselesine dedelerin çoğu olumsuz baktıkları görülmüştür. Kadının Alevi inancında önemini ifade ederek Fatıma ananın, kadıncık ananın önemini vurgulamışlardır. Ancak buna rağmen geleneğe sarılarak gelenekte böyle bir uygulamanın olmadığını o açıdan dedenin cem yürütmesi gerektiği söylemi ataerkil etkiyi göstermektedir.

Sonuç olarak Alevilikte kadın erkek cem erkânında birlikte yer almaktadır. Alevi inanç geleneğinde kadın- erkek eşitliğine dair tarihte örnekler verilmektedir. Eşitlik söylemi sürekli tekrar edilmektedir. Ancak kentleşme ve modernleşmeye rağmen on iki hizmet uygulamalarında Alevi sivil toplum örgütlenmelerinde bu eşitliğin pratikte uygulanmadığı görülmektedir. Ayrıca gündelik ve ev yaşamında verilen tüm kararlarda erkeğin son sözü söylemesi kadın erkek eşitliğinin söylemden öteye gitmediğini ve eşitliğin pratikte karşılığının yeterince olmadığına işaret etmektedir. Göç sürecinin başladığı 1960'lı yıllardan itibaren başlayan Alevi uyanışı ve örgütlenmesi 1990'lı yıllarda da artarak günümüzde yüksek bir orana ulaşmasına rağmen Alevi STK örgütlenmesinde, örgütlenmenin kuruluş süreçlerinde, yönetim ve diğer alanlarda kadınların varlığı Alevi söylemindeki kadın erkek eşitliği ile tezat oluşturmaktadır. Diğer yandan kentleşen Alevilerin örgütlenmesi, cemevlerinin inşası, cem evlerindeki inanç pratikleri bağlamında kadın meselesi de ele alınmalıdır. Sonuç olarak kentleşen Aleviliğin kadın erkek eşitliği konusunda pratikte alması gereken çok yol olduğu aşıkardır.

# KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, Nimet. (2023). “Sosyal Bilimler Perspektifinden Aleviler ve Alevilik 1”. (Ed. Şükrü Aslan, Çiğdem Boz ve Cemal Salman), Ankara: Ütopya Yayınları.
- ARSEL, İlhan. (1992). “Şeriat ve Kadın”. İstanbul: Tümda Yayınları.
- BERKTAY, Fatmagül. (2010). “Taribin Cinsiyeti”. İstanbul: Metis.
- BERKTAY, Fatmagül. (2018). “Hakikatin Dârında Durmak: Alevilikte Kadın”. In B. Poyraz (Ed.). *Kimlik Politikasının Sorunları ve “Alevi Kadın” Kimliği*. Ankara: Dipnot.
- BOZKURT, Fuat. (2018). “Buyruk: İmam Caferi Sadık Buyruğu”. İstanbul: Salon Yayınları.
- BRUÏNESSEN, Martin, Van. (2019). *Kürtlük, Türklük, Alevilik*. İstanbul: İletişim.
- ÇAMUROĞLU, Reha. (2010). “Alevi Kimliği”. In T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere (Eds.). *Türkiye’de Alevi Uyanışı* (Çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DEPELİ, Gülsüm. (2018). “Hakikatin Darında Durmak: Alevilikte Kadın”. In B. Poyraz (Ed.). *Köprüde Durmak, Alevilik, Kimlik, Kadınlık*. Ankara: Dipnot.
- ERSAL, Mehmet. (2019). “Alevi Cem Zakirliği”. Ankara: Barış Kitap.
- ERTAN, Mehmet. (2021). “Aleviliğin Politikleşme Süreci: Kimlik Siyasetinin Kısıtlılıkları ve İmkanları”. İstanbul: İletişim.
- FOUCAULT, Michel. (2021). “Özne ve İktidar”. (Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı.
- GİDDENS, Anthony (2019). “Modernite ve Bireysel Kimlik”. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say.
- GÜVENÇ, Bozkurt. (2016). “Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları”. İstanbul: Boyut Yayınları.
- KALUÇ, Şenol. (2023). “Alevilik, İnanç- Edep- Erkân”. Ankara: Elips.
- KARAKUŞ, Abdulkadir. (2019). “Kur’an Perspektifinde Kadın”. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 11/2. (24). 841-859.
- KAYA, Şehriban. (2018). “Hakikatin Darında Durmak: Alevilikte Kadın”. In B. Poyraz (Ed.) *Alevi Kadın: Söylemde Görünüyor, Pratikte Görünmez Olma Deneyimi*. Ankara: Dipnot.
- KEHL-BODROĞI, Krisztina. (2017). “Kızılbaşlar/ Aleviler”. (Çev. Oktay Değirmenci- Bilge Ege Aybudak). İstanbul: İdea.
- ATA, Kelime. (2018). “Hakikatin Dârında Durmak: Alevilikte Kadın”. In B. Poyraz (Ed.) *Alevi Örgütlerinde Kadın: Can Olamamak*. Ankara: Dipnot.
- KÜPELİ, Mehmet. (2017). “Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu”. İstanbul: Barış Yayınları.
- MENEMENCİOĞLU, Belkis. (2011). “Bektaşî ve Alevi Kültüründe Kadın”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 60.127-140.
- OKAN, Murat. (2004). “Türkiye’de Alevilik”. İstanbul: İmge Yayınları.
- OKAN, Nimet. (2021). “Canların Cinsiyeti: Alevilik ve Kadın”. İstanbul: İletişim.
- ÖZTÜRK, Mustafa. (2007). “Türkiye’de iç göçe katılanların Kent Yaşamına ve Kentsel Emek Piyasalarına Etkileri”. *Sosyal Siyasal Konferansları Dergisi*. 52. 245-264.

- SALMAN, Cemal. (2019). “*Lâmekândan Cibana Göç, Kimlik, Alevilik*”. Ankara: Dipnot.
- SAYGILIGİL, Feryal. (2023). “*Sosyal Bilimler Perspektifinden Aleviler ve Alevilik 1*”. (Ed. Şükrü Aslan, Çiğdem Boz, Cemal Salman). Ankara: Ütopya Yayınları.
- SUBAŞI, Necdet. (2010). “*T.C. Devlet Bakanlığı Alevi Çalıştayı Nihai Raporu*”. Ankara: DNA Yayınları.
- SUBAŞI, Necdet. (2019). “*Alevi Modernleşmesi-Sırrı İşya Etmek*”. İstanbul: Mahya.
- UÇAR, Gültekin. (2024). “*Sosyal Bilimler Perspektifinden Aleviler ve Alevilik 2*”. (Ed. Fikriye Yücesoy, Ozan Çavdar, Şükrü Aslan). Ankara: Ütopya Yayınları.
- ÜÇER, Cenk. (2018). “*Cemri: Adap ve Erkânın İcra Edildiği Mekân*”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 88: 59-84.
- ÜÇER, Cenk. (2019). “*Anadolu’da Alevi Ocakları ve Grupları*”. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- VAKTİDOLU, Adil, Ali, Atalay. (2022). “*İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*”. İstanbul: Can Yayınları.
- YALÇINKAYA, Ayhan. (2011). “*Hafıza Savaşlarından Sabıplenilmiş Şebitliğe: Madımak Katliam Örneği*”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 66/3. 333-394.
- YAMAN Ali. (2012). “*Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*”. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları. 2.
- YAMAN, Ali. (2011). “*Alevilik ve Kızılbaşlık Gizli Tarihi*”. İstanbul: Nokta Yayınları.1.
- YAMAN, Ali. (2022). “*Şab-ı Merdan’a Talip Olanlar: Kızılbaşlar, Aleviler, Bektaşiler*”. Ankara: La Yayınları.
- YAMAN, Mehmet. (2013). “*Buyruk, Alevi İnanç- İbadet ve Ahlaki ilkeleri*”. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- YILDIRIM, Rıza. (2012). “*Geleneksel Alevilikten modern Aleviliğe: Tarihsel bir dönüşümün ana eksenleri*”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 62. 135-162.
- YILDIRIM, Rıza. (2021). “*Geleneksel Alevilik*”. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILDIRIM, Rıza. (2022). “*Menâkıb-ı Evliya (Buyruk)*”. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.